

RÓZSA MÁRIA

A bécsi „Wanderer” magyar vonatkozású közleményei 1862–1873

A *Wandererrel* foglalkozó munkánkat az 1861-es évvel zártuk le, mert az ebben az évben kiadott Februári Pátens véget vetett az 50-es évek második felétől megindult enyhülési folyamatnak, s ettől kezdve a kormányzásban újra az abszolutisztikus elemek domináltak.¹ Most elérkeztünk a lap életének utolsó korszakához. Ez az évtized hozta meg az Ausztria és Magyarország közötti kiegyezést, s ide esnek a gazdasági fellendülés első évei. Ennek a túlhajtott fejlesztésnek, a tőzsdespekulációknak a következménye az 1873-as évi tőzsdeválság is, amely véget vetett a liberális elveket valló, igen népszerű *Wanderer* létének.

*

A következőkben röviden áttekintjük a korszak sajtótörténetileg meghatározó eseményeit, valamint a politikai hátteret, amelyek a *Wanderer* állásfoglalásait meghatározták. Az 1862. december 17-ei keltezésű, de csak 1863. március 9-én életbe lépett sajtótörvény, az első népképviselő mellett létrejött ilyen törvény lehetővé tette Februári Pátens jegyében átalakult Ausztriában a szabad sajtó elvének törvényes érvényre jutását. Bár az újságírók elvárásainak nem mindenben felelt meg, és nem is valósult meg teljesen, de a sajtószabadságra való törekvést legalább elviekben biztosította. Lényege, hogy kivonta a sajtót a politikai szféra befolyása alól, létét törvényi úton szabályozta, megszüntette a koncessziós és az elkobzási rendszert. Az újságíróknak hamar rá kellett jönniük, hogy a törvény nem mindenben kielégítő, sőt a sajtótörvénnyel egy időben, 1862. december 17-én életbe lépett büntető törvény sem a lefoglalást nem helyezte hatályon kívül, sem az ideiglenes betiltást nem szüntette meg. Tehát a rendőrállamtól ismert módszereket az alkotmányos állam is átvette. Az 1868. október 15-ei sajtótörvény után a betiltást mint büntetést végleg eltörölték és ezzel megszűnt az elnyomó rendszer utolsó maradványa is, majd az 1869. március 9-i törvény esküdtszékek hatáskörébe helyezte a nyomtatásban megjelent büntettekkel való foglalkozást. A sajtó, különösen a napilap műfaja hatalmas fejlődésnek indult, amelynek okait Johann Winckler a parlamentarizmus, az

¹ RÓZSA Mária: *A bécsi Der Wanderer magyar vonatkozású közleményei. 1814–1850.* = MKsz 1991. 1–2. sz. 62–87. Uő.: *A bécsi Wanderer magyar vonatkozású közleményei. 1851–1861.* = MKsz 1996. 1. sz. 41–65.

iskolázottság, a nyomdatechnika és a közlekedés fejlődésével látja szoros kapcsolatban. A sajtó lett a különböző pártok politikai harcainak színtere is. Az oktatási rendszerben érvényesülő reformtörekvésekkel kapcsolatban számos pedagógiai lap is létrejött, az élénkülő egyesületi élet számos egyesületi orgánumot hívott életre. Míg 1861-ben 310 periodikum jelent meg Ausztriában, 1873-ban már 866. A lapok közül sok felvehetette a versenyt a nagy külföldi (angol, német, francia) lapokkal, ami a politikai tapasztalatokat, a sokoldalúságot, a tudás mélységét és a kitűnő előadásmódot illeti. A politikai lapok három fő csoportra oszthatók Winckler szerint: az első a hivatalos, félhivatalos kormánylapok csoportja, a második a legbefolyásosabb pártlapok és a harmadik a vidéki lapok csoportja.² A *Wanderer* 1848-ig szépirodalmi, 48 után nagyformátumú politikai napilap, ami sok módosítás után a „jobbpart” uszályhordozója lett.³ A *Wanderer* reggeli kiadásának a kiegyezés évében 3433, esti kiadásának 2343 előfizetője volt.⁴

Ezek között a sajtójogi viszonyok között a *Wanderer*nek politikai nézetei miatt többször gyűlt meg a baja a hatóságokkal. Először az 1862. március 19-i esti kiadásban tudósítanak a *Wanderer* sajtóperéről, amelynek okairól korábbi írásunkban már részletesen szoltunk. A pert a köznyugalom zavarása címén indították a lap társszerkesztője, Moritz Graß, Falk Miksa, az ominózus cikk szerzője és a névleges szerkesztő, Seyfried ellen. Seyfried betegsége miatt nem jelent meg a tárgyaláson. A lap lehozta a tárgyalások szövegét, Graß meghallgatásakor azt mondta, hogy ő nem felelős szerkesztője, hanem tulajdonosa a lapnak, Falk cikkét nem olvasta, mert szerzőjében megbízik és ezért a cikket olvasatlanul küldte a nyomdába. Megemlítik még a perről szóló tudósításban, hogy a *Wanderer* nagyon elterjedt, a keleti részen 8000 példányt fizetnek elő. Arra a kérdésre, milyen kapcsolatban állt a *Wanderer* című lappal, Falk azt a választ adta, hogy 14 éve ír a *Wandererbe*, állandó munkatársa a lapnak, 1858 óta a politikai szemléket írja, Graß kérésére az osztrák–magyar ügyről. Továbbá meg azokat a felvilágosításokat adta, hogy évente kb. egyszer megy be a szerkesztőségbe, mintegy 5 évvel ezelőttig saját jele alatt jelentek meg az írásai, de mivel Graß néha változtatott a cikkein, hozzátett, elvett belőlük, elmaradt a jel. Március 20-án és 21-én a reggeli és esti kiadásban a per közlését folytatják, 27-én tovább idézik Falk szavait, miszerint mindig a legjobb szándékkal, meggyőződése szerint írt és semmilyen pártnak vagy személynek nincs elkötelezve. Március 26-án közlik az ítéletet, hogy Falkot hathavi börtönre, havonta egy nap böjttel súlyosbítva és doktori címétől való megfosztásra ítélték. Graßt nyolc hónap börtönre és pénzbírság megfizetésére ítélték. A március 28-i „Der Ausgang unseres Preßprozesses” című szerkesztőségi írásban összegzik a per tanulságait, hogy itt nem pártújságot, nem a lap irányvonalát akarják megbün-

² WINCKLER, Johann: *Die periodische Presse Österreichs. Eine historisch-statistische Studie.* Wien, 1875. 104–111, 151.

³ Uo.: 152.

⁴ Fővárosi Lapok, 1867. szeptember 24. 876.

tenni, hanem az objektív tényállást. A szerkesztőség közli, hogy a lap irányvonatát, az alkotmányosság követelését nem fogják ennek ellenére megváltoztatni, csak óvatosabbak lesznek. Elvégre az 1852-es büntető törvény engedélyezi a kormánnyal szembeni ellenzéki fellépést. Március 30-án még egyszer visszatérnek a sajtóperre, kifejtik, hogy a lap programján nem változtatnak, kiáltsák ki akár a lojális lapok magyar orgánumnak. „Nem szégyellenénk magunkat” – írják – „még ha igaz is lenne, de nekünk osztrák programunk van, amely meg-egyezik a mérsékelt liberális magyar pártok programjával.” Ellenzéki pártállásunkat hallgatással és aktív publicisztikai tevékenységgel elismertük”. A 31-i lapban más újságoknak a sajtóperre vonatkozó reagálásait összegzik, miszerint a politikai feltűnés nem használ, a perben tiszteletreméltó embereket ítélték el, akik – idézik – a lapot a magyarizmus orgánumává tették. Az elkövetkező hetekben továbbra is sokat írnak a sajtóperrel kapcsolatban. Április 3-án az esti lapban az *Oesterreichische Zeitung*ot idézik, amely szerint Falkkal szemben politikai toleranciát érvényesítettek. A *Wanderer* megjegyzi, hogy ezt az ítéletet nem lehet annak nevezni. Május 25-én „Zu den jüngsten Preßprozessen” című szerkesztőségi írásban kifejtik, hogy az ellenzéki lapok nehéz helyzetben vannak és kifejezik együttérzésüket ezekkel a lapokkal, amelyektől azonban véleményük sokban eltér. Ezek az emberek, akiket most börtönnel sújtottak, nem fiatalok. Ezek az emberek ugyanazok, régóta írnak és nem változtak, és a törvény az oka annak, hogy ilyen helyzettel kell szembenézniük egy olyan rendszerben, amely alkotmányosnak és liberálisnak mondja magát. 1862. július 26-án közlik, hogy a legfelsőbb bíróság Falk börtönbüntetését az enyhítő körülmények figyelembe vételével három hónapra csökkentette, majd szeptember 16-án, hogy Falk megkezdte börtönbüntetése letöltését. Ennek kapcsán írják, hogy 1849 óta a lap munkatársa, az egyik legtehetségesebb újságíró, majd rövid méltatása után kifejezik azon reményüket, hogy minél hamarabb térjen vissza. A cikket az új főszerkesztő Johannes Nordmann írja alá. 1863. május 5-én közlik Graß első szavait szabadulása után, aki mint mondta, újra a jog és szabadság harcosainak sorába léphet. Az ország belső helyzete nem sokat változott – állapítja meg, a pártélet fejlődik, így a napilapok is belépnek a harcba, 1863. szeptember 13-án újabb sajtóperükről közlik röviden, hogy annak oka, hogy a lengyel nemzetgyűlés proklamációját korábban lehozták, ezért a *Wanderer* példányait elkobozták, majd 1864. decemberében a porosz király megsértése miatt újabb sajtópere van a lapnak.

1865. február 8-án rövid közlemény jelenik meg, hogy a *Verfassung* című lap beolvadt a *Wanderer*be. Március 22-én Graß közli, hogy Johannes Nordmann, aki 1862 óta a *Wanderer* felelős szerkesztője, megkezdte börtönbüntetését, s ettől kezdve a szerkesztői posztot W. Kaspar veszi át egy hónapra, aki már 1860 óta társszerkesztőként dolgozott a lapnál. Róla sajnos nem sikerült életrajzi adatokat találnunk. 1865. július 31-étől Nordmann főszerkesztőként újra visszatér. 1869. február 28-án J. J. Kraßnigg lett a felelős szerkesztő, az osztrák életrajzi lexikonok sajnos róla sem közölnek adatokat. Szerkesztői pályafutása azonban hamarosan,

és nem tudni, mi okból véget ér, de Kraßnigg a lapnak továbbra is munkatársa marad, a június 8-i esti kiadást már Karl Feyerer jegyzi felelős szerkesztőként. A *Wanderer* magyar munkatársaival a lap e korszakát feldolgozó munkánkban nem foglalkozunk külön kiemelten, mert nem áll rendelkezésünkre elegendő adat, hogy biztonsággal azonosítsuk őket. Falk Miksa továbbra is a lap munkatársa volt, írásai azonban többségükben aláírás és jel nélkül jelentek meg egészen 1867 végéig, amikor Pestre költözött, hogy a *Pester Lloyd* főszerkesztői posztját átvegye.

A kiegyezést megelőző években a *Wanderer*-ben nyomon követhető a különböző „kiegyenlítési” tervek felvázolásától, ismertetésétől kezdve a saját, Deákéhoz bevallottan közeli álláspont megfogalmazása, a más elképzelésektől való elhatárolódás, majd a követelések mind konkrétabb, nyomatékosabb, többszöri megfogalmazása, kifejtése. 1862. január 8-án „Die Situation” címen cikk jelent meg L aláírással, amely a helyzet elemzésére vállalkozott. Az íráshoz a szerkesztőség hozzáfűzte, hogy a szerző sem lapjuk munkatársa, sem pártjuk tagjai közé nem tartozik, nem is centralista, a magyar kérdést jól ismeri, véleményét nem osztják, írását vitaindítónak szánják. A szerző írását azzal kezdi, hogy elégedett az alkotmányos korszak első évével, véleménye szerint a Lajtán túl jól haladnak a dolgok. A februári alkotmány revíziója szükséges, de csak alkotmányos módon. A magyarok azonban nem akarnak revideált februári alkotmányról hallani, csak a 48-as törvények elismerését várják. Egy alakulóban lévő párt a februári alkotmány megszüntetését és az 1860-as Októberi Diplomához való visszatérést követeli. A szerző szerint egyik út sem jó, egyik sem vezet Ausztria konszolidálásához. Ő változatlanul a februári alkotmány revízióját és a Lajtán túli országok jogi követelésével való összeegyeztetését tartja célravezetőnek. Január 18-án „Der österreichische Reichsrath” című írásban a névtelen szerző kifejti, hogy szerinte a Februári Pátensnek csak a többi országrészben kell fennmaradnia, a dualizmus történelmileg jogos, Ausztria adott viszonyaival alkotmányos úton sokkal inkább egységes állam maradhat. Érdekes, hogy ezért a szóért, amelyet most akadálytalanul le lehet írni, Falknak nemrégén még börtönbüntetést kellett elszednie. 19-én aztán a lap szerkesztője „Die Lösung selbst” című írásban közli, hogy a pletykákkal ellentétben, miszerint Falk az előző cikk szerzője, Falknak semmi köze ehhez az íráshoz. Kifejti továbbá, hogy a magyarok legfontosabb követelései 1) az 1848-as törvények revíziója, 2) Magyarország és Horvátország viszonyának rendezése, 3) nádorválasztás, a király ünnepélyes megkoronázása, 4) a nemzetiségi kérdés megoldása.

1862. januárjában nagy terjedelmű cikksorozatban történt kísérlet a helyzet és a lehetséges megoldások elemzésére, amelynek befejezésekként „Die königlichen Propositionen” címen három rész ismerteti a királyi javaslatokat, amelyek a nádor hatalmának meghatározására, a közös ügyek – a korona részéről ezek a külügy, hadügy, pénzügy lennének – és az adórendszer átalakítására terjednének ki. Január 25-én jelent meg az „Unsere Ansicht über die Lösung”, a szerkesztőség összefoglalása a magyar-osztrák kérdés aktuális problémáival kapcsolatban. A kérdés megoldásának minden oldal számára kielégítőnek kell

lenni, de kérdés, hogy ez megoldaná-e Ausztria belső problémáit, és ha a magyarokkal megegyezésre jutnának, osztrák részről nem támadná-e továbbra is a Februári Pátenst. Január 30-án Vas Gereben válaszol L korábbi cikkére, kifejti, hogy Magyarország nem akar a birodalmi tanácsba küldötteket küldeni, Magyarország nem akar osztrák tartomány lenni, hanem teljes politikai önállóságot akar. Február 23-án az „An die Offiziellen und Offiziösen” című cikk írója kifejti, hogy hat hónap állt rendelkezésre az országgyűlés összehívására, ez az idő eltelt, s nem történt meg az alkotmányos rendezés, nem sikerült a megyei hatóságok újjászervezése. Felveti a kérdést, meddig lehet még a provizóriumot fenntartani. Az 1861 nyarán az országgyűlést feloszlató rendelet ígéretet tartalmazott egy új országgyűlés összehívására. Schmerling államminiszter hajlott is erre, egyfelől, mert tudta, hogy a korlátlan önkényuralom nem tartható fenn sokáig és ez ellentmond az ő alkotmányos elveinek, amelyeket sokat hangoztatott. Másfelől, mert tudta, hogy a pesti országgyűlés ismét meg fogja tagadni képviselők küldését a birodalmi tanácsba. Forgách kancellár viszont az országgyűlés összehívását késleltetni kívánta addig, amíg egy kompromisszumra kész többség kialakítása nem lesz reális.

1862. június 19-én „Die *Donau-Zeitung* und die liberale Partei in Ungarn” címen jelent meg □ jel alatt a Pesten kelt cikk, amely szerint a provizórium bevezetése, az alkotmányos élet felfüggesztése, nem az önkény tette, hanem az elévülési teória elkerülhetetlen következménye volt, annak az elvi ellentétnek, amely a kormány és a nép nézetei között fennáll. A magyarok a magyar alkotmány helyreállítását akarják. Ezt az alkotmányt a kormány elévültnek nyilvánította, egy másikat a nemzet ellenállása miatt nem lehetett elkészíteni, ezért az alkotmányos kormányzásról teljesen le kellett mondani – ez a provizórium lényege. A *Donau-Zeitung* cikke alapján jóindulatú. A cikk szerzője szerint a liberális párt részéről kell az első lépést megtenni az ügy megoldása érdekében. Deák pártja közepén áll az ókonzervatívok és a Határozati Párt között. Mit kívánunk tehát a Deák-párttól – teszi fel a kérdést. Javaslatokat, ötleteket – írja, a legális és lojális ellenzékiiség programja mellett való kitarást. De a valóságos viszonyok megváltoztatása, az államjogi kérdések gyakorlati megoldása – véleménye szerint – nem a Deák-párton, hanem a kormányon múlik. Június 22-én újra a *Donau-Zeitung* cikkére reagál a bécsi keltezésű cikk írója. A változás szerinte csak az, hogy a hangvétel mérsékeltebb. Szerencsére a Liberális Párt válasza sem méltatja ezt a cikket. A legoptimistább elvárás szerinte az lenne, ha a birodalmi gyűlést egybehívnák és a költségvetést megtárgyalnák. Ez azonban szerinte nem fog megtörténni. A *Donau-Zeitung*gal kibontakozott vitában még több írás is megjelent. Június 29-én a „Die Verständigung mit Ungarn” című szerkesztőségi írás szerint az államminiszter szavára eddig még nem reagáltak, mivel elítélték őket a közrend zavarása miatt. A *Donau-Zeitung* a *Wanderer* szerint az államminiszter orgánuma, a *Donau-Zeitung* szerint a Februári Pátenst azonos az alkotmánnyal, s a lap egyetlen feltétele, hogy Magyarország ne kérjen lehetetlent. Július 4-én a vita tovább folytatódik a „Die Preßfreiheit der Offiziösen” című írásban. A Bécsben keletkezett, tehát a szerkesztőséghez va-

lőszíniül közel álló névtelen szerző leszögezi, hogy egy ellenzéki lapnak nagyon óvatosnak kell lennie a hivatalosakkal szemben. A *Wanderer* álláspontját az adott kérdésben a következőképp foglalja össze: a *Donau-Zeitung* kioktatta a *Wanderert*, hogy egy igazi hazafi úgy viselkedik, hogy a jó ügyet szorosan tartja és megmenti a veszélytől. A *Donau-Zeitung* szerint persze jó ügy csak a kormány ügye lehet. Sajtószabadság és sajtótörvény azonosak számukra. Mi is tudjuk, hogy szabadság nem lehet törvény nélkül, de ehhez az kell, hogy a törvény a szabadságot biztosítsa. Egy sajtótörvény csak akkor kívánatos, ha az alapját képező büntetőtörvény megfelel az idő követelményeinek, míg egy olyan sajtótörvény, amely a szabad véleménynyilvánítást drákói normák közé szorítja, a sajtót nem teheti szabaddá, hanem elnyomja.

Július 5-én a „Was will die Regierung” című Bécsben keletkezett írás foglalkozik a magyar ügy megoldásával, mely a szerző vélekedése szerint publicisztikai téren lehetetlen, ettől nem várhatók közvetlen eredmények. Most már látható – összegzi az erőviszonyokat –, hogy az államminisztérium és azok nézetei, akik feloszlatták a magyar országgyűlést, nem egyeznek. Az államminiszter szerint az alkotmányos intézményeket fenn kell tartani Ausztriával vagy anélkül – erről szolt a *Donau-Zeitung*. Az ókonzervatív *Figyelmező* szerkesztője, Vida Károly dualizmust akart liberalizmus nélkül. A Februári Pátens emberei a dualizmust nem akarják, de magukat liberálisnak vallják. Melyik ezek közül a „hivatalos”, azaz a kormány akaratának kifejezője? Tehát mit akar a kormány – teszi fel a kérdést. Július 10-én „Ausgleichsbestrebungen” címen hírt adnak gróf Forgách Antal kancellár magyarországi útjáról, amelynek célja volt a jogfolytonosság elve elérésének előmozdítása. Ehhez a *Wanderer* azt fűzi hozzá, hogy véleménye szerint – mivel a Liberális Párt oldalán állnak – ez az egyetlen út, amitől valami eredmény elvárható. 19-én azt közlik, hogy erre a cikkekre válaszul az osztrák lapokban vita bontakozott ki a lehetséges kiegyezési tervekről. A *Donau-Zeitung*, a hivatalos lap szerint a magyar alkotmány vonatkozásában a jogfolytonosság 1847-ig állt fenn. A *Hírnök* c. kormánylap is tiltakozott az ellen, hogy az udvari kancellár minden pozitív program nélkül lépne a következő országgyűlés elé. A *Wanderer* álláspontja egybeesik az ellenzékével, melynek élén Deák áll: ha a kormány Magyarország autonómiáját nem akarja szűk keretek közé terelni, csak amennyire az Összmonarchia fennmaradásának érdekében szükséges, akkor ehhez a Liberális Párt nem tud és nem akar csatlakozni. 1862. júliustól Graß megkezdi börtönbüntetésének letöltését, s ez időtől Johannes Nordmann (1820–1877) író, újságíró, a lap korábbi munkatársa veszi át a szerkesztői tisztet. Augusztus 10-én „Ein neues Ausgleichsprogramm” címen az *Agrar Zeitung*ban megjelent cikkről számolnak be, amely egy új kiegyezési elképzelésről tudósított. E szerint vagy egy minden oldalról óhajtott kiegyezés jön létre, vagy a kormánynak szilárd kormányzó pártot kell Magyarországon létrehoznia, s a magyar hadügynek külön minisztériuma lenne. Az elképzelés szerint egy magyar minisztériumnak nem lenne nagyobb hatásköre, mint amivel 1848 előtt a magyar hatóságok rendelkeztek. Garancia csak akkor lesz, ha Magyarország küldötteket küldhet a birodalmi tanácsba, addig pedig

nincs értelme új meg új programokkal előállni – fejeződik be a *Agramer Zeitung* cikkének ismertetése. Augusztus 23-án Zichy Antal közvetítési kísérletéről írnak, aki azt próbálta meg elérni, hogy a 48-as törvényeket és a Februári Pátenst is revízió alá vegyék, tehát mind a két oldalon engedjenek. A *Wanderer* hozzáfűzi, hogy Zichy konzervatív politikus, javaslata első részének semmi sem szólna ellene, de ami második részét illeti, senki sem kompetens, aki a Februári Pátenst revideálhatná. Zichy szerint a szűkebb birodalmi tanácsnak kellene, természetesen konzervatív szempontok szerint ezt megtennie, de mi garantálja, hogy a kormány ehhez hozzájárul. Végezetül a *Wanderer* cikkírója leszögezi, hogy mindez nem egyezik Deák terveivel, s amíg nincs magyar országgyűlés, addig semmi értelme. A *Wanderer* folyamatosan beszámolt az egyre-másra születő kiegyezési tervekről. Szeptember 11-én „Eine neue Vermittlungs-Broschüre” címen Gs aláírású pesti levelező tudósított Kovács Lajos „A birodalom alkotmányos rendezése magyar felfogás szerint” című iratáról. A forradalom okaival foglalkozik először, majd kijelenti, hogy jelenleg morális és anyagi szegénység van. Magyarországnak kezdeményeznie kell, ő nem megy olyan messze mint Zichy barátja, aki néhány magyar minisztert szeretne, ő csak azt akarja, hogy az államminisztériumban üljenek minden országból emberek. A *Wanderer*-beli ismertetés szerzője azzal fejezi be az ismertetést, hogy véleményét nem mondja el, de Deák Ferencre hivatkozva a dolgok ilyen megoldását nem támogatná.

1862. november 21-én a Forgách kancellár által kieszközölt részleges amnesztiáról tudósítanak; a közkegyelem azokat érintette, akiket a provizórium alatt ítélték el politikai cselekmények miatt, vagy akik engedély nélkül tértek vissza az országba. Az uralkodó ugyanis azt mondta: vágya Magyarország nem csak anyagi téren, hanem más viszonylatban való kielégítése. Schmerling szigorúbb, ő azt mondta, a passzivitásból lépjen ki az ország, a sajtó ismertesse és vitassa meg a kiegyezés feltételeit. December 16-án „Beitrag zur Verständigung mit Ungarn” címen Magyarországról beküldött cikk jelent meg. „Az hogy hozzuk, nem jelenti azt, hogy tartalmával egyetértünk” fűzi hozzá a szerkesztőség. Az írás történeti visszatekintéssel kezdődik: Ausztriában 1848-ban abszolutisztikus rendszer volt, alkotmányos reformok nem voltak. Magyarország független igazgatás alatt akarta ezeket elérni. Kívánatos lett volna, hogy az uralkodó évente hosszabb időt töltsön Magyarországon, vagy legalább a kormány székhelye legyen az országban. A közös ügyek körét nem határozták meg 48-ban. A 17-i folytatásban kifejti, hogy az 1848-as törvények a történelmileg megalapozott önállóságot megőrizték, s ezekkel akarta Magyarország védeni magát az abszolutisztikus kormányzás ellen.

1863-ban az első cikk január 23-án tudósít „Noch ein ungarisches Programm” címen „a határról” aláírással egy a magyar kérdés megoldásáról született újabb programról. „Országgyűlés minisztérium nélkül vagy minisztérium országgyűlés nélkül nincs” szögezi le a cikk szerzője előljáróban. Majd így folytatja: „A konzervatívok egy része nem áll messze a liberálisoktól, csak a tempóban különbözik. A provizórium-állapot konzerválását senki sem kívánja: A konzervatívok egy ré-

sze az 1847-es állapot talaján áll, a 48-as törvények közül csak a szociális reformokat tartaná meg, a másik, nagyobb része azt vallja, hogy magyar minisztériumot kell kinevezni, meg kell őrizni az ország autonómiáját, de a közös ügyekben kész együttműködni a birodalmi minisztériummal. Január folyamán többször írnak az új sajtótörvényről, február 5-én a magyarországi sajtóviszonyokat úgy jellemzik, hogy a Bach-rendszer fénykorára emlékeztető szabályok láttak napvilágot az új sajtótörvény óta, amelynek mindössze egy előnye van, hogy megszünteti az adminisztratív hatóságok beavatkozását, és a sajtót a bíróságoknak rendeli alá, de az elkobzások és betiltások tovább élnek. Március 30-án „Der Empfang bei Deák” címen hozzák le Gs március 28-i pesti tudósítását. Ezen a napon adta át az országgyűlés alsó és felső házában tagjaiból álló küldöttség az 1861-es országgyűlés tagjainak arcképeit tartalmazó díszalbumot Deáknak „Az angol királynő” szállóiban.⁵ Eötvös üdvözlő beszédére Deák válaszolt. Ebből idéznek: „amiért együtt vagyunk, az a haza ügye” [...] „a törvényesség talaján állunk”. A *Lloyd*, a *Pesti Naplót* és a *Hont* Deák beszédének lehozatala miatt a rendőrség lefoglalta és elkobozta, lehet, hogy sajtóper is következik – jegyzi meg a *Wanderer* tudósítója – de el fog jönni az az idő, mikor azok, akik ma a mi alkotmányos önállóságunkat saját szabadságuk érdekében meg akarják semmisíteni, be fogják látni, hogy egy nép szabadsága nem áll szemben ellenségesen egy másik nép szabadságával. Április 12-én „Verfassungs- und Nationalitätenfrage” címen egy magát magyarnak valló szerző beszámol arról, hogy a centralista lapok sokat foglalkoznak a „magyar kérdéssel” és a „nemzetiségi kérdéssel” és elismeri, hogy a magyarok valóban sokat ártottak a nemzetiségeknek. Mint írja „ellenségeink ismét az ország felbontásával és a nemzetiségekre való hivatkozással fenyegetőznek”. Senki sem a 48-as törvények pusztá megmentését akarja, hanem a jogfolytonosság helyreállítását. A nemzetiségi kérdés megoldása is csak az alkotmányossági kérdés megoldásával együtt lehetséges. A nyár folyamán a hírek között szerepel az országgyűlés várható összehívása. Augusztus 2-án a *Wanderer* tevékenységével foglalkoznak; jó lenne, ha felfedné programját – írják. Több lap megint rátámadt a *Wanderer*re, azzal védték Forgáchot, hogy az ügyeket már így vette át elődjétől. A magyar álláspontot közvetítő *Wanderer* szerint a kancellár feladata, hogy pozitív programot dolgozzon ki.

1863. november 25-én a „Die Vorbedingungen des Ausgleichs” című pesti, * jel alatt megjelent írás a császár magyarországi látogatása kapcsán kifejti, hogy ez nem fogja a kiegyezést megoldani, csak jele a kormány akciójának. Mindez további kérdéseket vet fel, például, hogy a kormány erre elő van-e készülve, van-e egyetértés az államminisztérium és a magyar miniszterek között. Apponyi György országbíró tisztségéből való felmentése óta a konzervatívok szakadás előtt állnak. A cikk írója szerint az országgyűlés összehívásának alapja nem lehet más, mint a 48-as választási törvény, s a kormányon lévőknek koalícióra kell lépniük az ország legkitűnőbb embereivel.

⁵ Deák Ferenc beszédei 1861–1866. Összegejt. KÖNYI Manó. Bp. 1903. III. 315.

1864. április 23-án az új udvari kancellár (Zichy Hermann gróf) előző napi kinevezésére reagálnak a *Wanderer*ben. Először meleg szavakkal emlékeznek meg elődjéről, Forgách Antalról, aki betegsége miatt lépett vissza. Tulajdonképpen alkalmatlan volt erre a posztra, de nem volt bürokratikus, s voltak szimpatikus vonásai a cikkíró szerint. Az új kancellárról annyit ír, hogy Bach alatt a helytartótanács alelnöke volt, nem ismeretlen Magyarországon. Intelligencia és fáradhatatlan energia jellemzi, eddig önállóan nem cselekedett semmit, csak előírt feladatokat oldott meg, egyetlen párthoz sem tartozik. A kérdés azonban az, van-e saját programja Magyarország újjászervezésére? Június 8-án ugyancsak a kancellárral kapcsolatban cikk jelent meg, amelyben a kancellárnak a polgármesteri fogadáson elmondott beszédét elemzik. Ehhez kapcsolódva jegyzi meg az írás névtelen szerzője, hogy Ignaz Kuranda, a *Grenzbote* című lap szerkesztője az udvari kancelláriát a magyar nemzet képviselőjének nevezte lapjában. A miniszterek a kormány képviselői – igazítja helyre a szerző – nem a népé és a kancellár is egy miniszter. Zichy a Februári Pátenst már kész programként kapta, és az, hogy belépett a kabinetbe, azt mutatja, hogy egyetért vele, valamint, hogy nem tartja szükségesnek, hogy programot állítson fel, ő csak az uralkodónak akar engedelmeskedni. Az Októberi Diplomát helyreállítani az uralkodó célja, a nézeteltéréseket alkotmányos úton kell megoldani, neki ebben kell segítenie – idézik a kancellár szavait.

1864. szeptember 11-én „Was wir von den Altkonservativen erwarten” címen fogalmazzák meg elvárásaikat, amelyek – mint írják a magyar Liberális Párt nézeteivel azonosak. Mindenki csodálkozott, hogy a *Wanderer* olyan enyhén ítélte meg az ókonzervatívok programját. Mivel a magyar Liberális Párt is hallgatott ezzel kapcsolatban, ezért járt el a *Wanderer* is hasonlóan. Ha a kormány tényleg kiegyezést akar, akkor meg kell hallgatnia az ellenzék véleményét is. Mindenekelőtt magyar országgyűlésnek kell lennie – szögeznek le. November 23-án „Über die ungarische Frage im Adreßausschusse” címen számol be a lap arról, hogy Schmerling kijelentette, a kormány nem tudja az országgyűlést összehívni és, hogy a februári alkotmányt jónak tartja, a kormány nem akar több autonómiát adni. Ennek az írásnak a háttérében valószínűleg Eötvös József Schmerlinghez intézett emlékirata állhat, amelyben az országgyűlés összehívását javasolta. Moritz Kaiserfeld osztrák képviselő, az osztrák autonomisták egyik vezetője, december 1-jén, a birodalmi tanács ülésén aztán élesen támadta Schmerling politikáját, s sürgette a magyarokkal való kiegyezést – a *Wanderer* erről is röviden hírt adott december 10-i számában, megjegyezve ugyanakkor, hogy a liberális vélemény kisebbségben van.

1865 első Magyarországot érintő írása január 26-án jelent meg „Also keine Oktroyierung” címen, miután az uralkodó január 23-án megbízta a kancellárt, hogy dolgozzon ki tervet a katonai bíraskodás felfüggesztésének és az országgyűlés összehívásának előkészítésére. Az uralkodó beleegyezett, hogy nyújtsák be a magyar udvari kancellária reformterveit, és ha a korona helybenhagyja, akkor be lehet őket vezetni. Ezt a jó szándék jeleként értékeli a *Wanderer*. Március 17-én „Die Schrift Deáks” címen ismertetik Deák Wenzel Lustkandl oszt-

rák közjogi író, a birodalmi centralizáció egyik legismertebb képviselőjéhez „Das ungarisch-oesterreichische Staatsrecht” című művére intézett válaszát, melyben azt igyekezett bizonyítani, hogy a Monarchia országainak, köztük Magyarországnak is szerves egységként kell összekapcsolódnia a birodalmon belül. Deák cáfolta Lustkandl állításait, és szót emelt a 48-as törvények és a jogfolytonosság elismerése mellett. Április 19-én „Eine Kundgebung Deák's” címen ismertetik Deák híres „húsvéti cikkét, mely április 16-án jelent meg a *Pesti Napló*ban. Deák név és jel nélkül jelentette meg cikkét, ezért a *Wanderer* kommentárja szerint pártközleménynek tekinthető. A kiindulópontot csak a Pragmatica Sanctio képezheti, s aztán „készek leszünk mindenkor törvény szabta úton saját törvényeinket a birodalom szilárd fennállhatásának biztonságával összhangzásba hozni” – idézik Deákot szó szerinti fordításban. Június 4-én „Der Dualismus” címen Pestről beküldött írás jelent meg aláírás és jel nélkül. A szerkesztőség közli, hogy ez tulajdonképpen válasz a *Vaterland*ban június 3-án megjelent cikke, amelyben arról írtak, hogy a Magyarországgal és Horvátországgal való kiegyezés a birodalmi tanács aktív részvétele nélkül nem képzelhető el. A magyarországi levélíró erre azt feleli, hogy látták a birodalmi tanács négy évi ténykedését, de véleménye szerint valami áldozatot mindkét fél részéről kell hozni. Sok újságban a dualizmus kísértetként van feltüntetve – folytatja – mert nem tudják, mit jelent. A kiegyezés számunkra nem eszköz, hanem cél. A liberálisok a kiegyezés oktrojálásától félnek. Magyarország számára a kiegyezéshez vezető utat az ország alkotmánya világosan kijelöli, a dualizmus, amelyről csak az uralkodóval hajlandó tárgyalni, a kiegyezés kiindulópontja.

A hangulatjavító események közé tartozott az uralkodó június 6–9. közötti magyarországi látogatása, a pesti gazdasági kiállítás felkeresése, erről számol be a *Wanderer* június 11-én, megjegyezve, hogy az uralkodót útjára egyik kancellár sem kísérte el, de ennek különösebb jelentősége nincs. Az egész útnak a bizalom megnyerése, a feledtetés a célja és ezen az úton elindulhat a kiegyezés is. Ezt sikerült is elérnie, mutatja ezt minden találkozása a néppel. Ezután kitér a különböző személyi változásokkal kapcsolatos mendemondákra, hogy Zichy nem alkalmas az elkövetkezendő feladatokra. A kancellárt az uralkodó aztán valóban hamarosan, június 26-án fel is mentette hivatalából, s utódjául Mailáth Györgyöt nevezte ki. Augusztus 19-én „Das Vorgehen der Regierung in Ungarn” címen *-gal jelölt pesti cikk lát napvilágot, amelyet a szerkesztő azzal ajánl, hogy ebben magyarországi barátaink nézetei vannak. Remélhetőleg összeül az országgyűlés – kezdi írását a pesti levelező – ami nehézséget okoz a magyaroknak, az a Schmerling által oktrojált megyei alkotmány és az általa oktrojált hivatalnokréteg félti az állását, valamint, hogy nincs Magyarországon legális kormány és intézmények, nincs jogfolytonosság. Augusztus 26-án Mailáth utasítja a főispánokat az országgyűlés előkészítésére. 1865 szeptemberében császári manifesztum jelentette be a Februári Pátens felfüggesztését. Az uralkodó elfogadta Mailáth György kancellár felterjesztését az országgyűlési választások előkészítésével kapcsolatban. Október 3-án jelent meg a „Die

neue Parteistellung in Ungarn” című írás, amely az arisztokrácia 1836 és 1848 közötti szerepét vizsgálva összegzi, hogy nem voltak népszerűek, s most pozitív, energikus emberekre van szükség. Most a régi pártellentétek megszűntek, új pártok pedig a szerző szerint nincsenek. Ugyanebben a számban ismertetik Eötvös programját, aki Budán országgyűlési képviselőjelöltként beszédet mondott és kijelentette, hogy alkotmányjogi konfliktus van Magyarország és az Összmonarchia között, 1848-ig perszónalunió volt, most csak a Pragmatica Sanctio, Magyarország önállósága, öngazgatása, önkormányzati joga alapján lehet kiegyezésre jutni. Ehhez az íráshoz kapcsolódik Falk október 5-i cikke, amelyben Eötvös politikusi pályáját méltatja. November 28-án „Die Wahlen in Ungarn” a nagyjából lezárult országgyűlési képviselőválasztások eredményeit ismertetik, már látható, hogy Deák pártja győzött. Deák programja ugyan még nem lett hivatalos, a kormány emberei még nem ismerték el, de ha nem sikerül meg egyezni Deákkal és pártjával, akkor nem lesz kiegyezés, amit az uralkodó is tud – foglalja össze a cikkíró a helyzetet. December 14-én I. Ferenc József személyesen nyitja meg a magyar országgyűlést.

Az 1866-os év első hónapjainak írásaiban hangsúlyt kapott a felelős kormány és a törvényhatóságok mielőbbi létrehozatalának szükségessége, valamint az uralkodóhoz intézett és a kiegyezés alapvető feltételeit összefoglaló felirat szövegének megfogalmazása. Február 24-én a *Wanderer* teljes terjedelmében közli Deák 22-ei beszédét, amelyben a kiegyezés első lépéseként az országgyűlésnek felelős kormány és a törvényhatóságok helyreállítását tűzi ki célul. Március 5-i leiratában az uralkodó azt kívánja, hogy a 48-as törvényeket elismertetésük előtt revideálják. Ettől kezdve felgyorsultak az események. Március 19-én megszületik az erre a leiratra adandó válasz, amelyben a felelős minisztérium és a megyei autonómia helyreállításának követelése jut kifejezésre. Június 25-én a képviselőház 67-es bizottsága elfogadja a Deák Ferenc javasolta kiegyezési elaborátumot, július 19-én az uralkodó kihallgatáson fogadja Deákot. A szeptember 2-i bécsi keltezésű „Ein neuer Geist” című cikk Falk-szerű példázaton alapszik: aki sokáig szenved betegségben, elveszti hitét a gyógyszerek hatékonyságában. Ausztria tizennyolc éve alatt ugyanez volt a helyzet. A gyógyulás feltétele hit a gyógyszerekben és a gyógyulás lehetőségébe vetett bizalom. Első feladat tehát az apátia megszüntetése. A korábbi metódus, az oktrojálás helyett a lakosság közreműködésére van szükség. November 20-án ismerteti a *Wanderer* az osztrák–német liberálisoknak, az ún. autonomistáknak Bad-Aussee-ban tartott konferenciáját, amelyen sürgették az egyenjogú dualizmus alapján való megegyezést a magyarokkal. December 13-án közlik, hogy december 11-én a képviselőház elfogadta a felirati javaslatot, amelyben a november 17-i uralkodói leiratra adnak választ, ez kimondja, hogy a 48-as törvények helyreállítása előtt nem bocsátkoznak a 67-es bizottság elaborátumának tárgyalásába.

1867. január 4-én „Das erste ungarische Ministerium” címen Falk Miksa „Graf Stefan Széchenyi und seine Zeit” című, az *Oesterreichische Revue*-ben 1866-ban megjelent munkájából közölnek részletet. Falkot a bevezetésben a legjobb angol esszéistákhoz hasonlítják, de – mint írják – mivel a lap egyik leg-

szorgosabb munkatársa, ezért nem dicsérhetik olyan mértékben, mint ami megilletné. Január 10-én a sajtóvétségekért elítéltek amnesztiájáról számolnak be a *Wanderer* hasábjain, de hozzáteszik, hogy akiket írásaikért korábban elítéltek, most semmi elégtételt nem kaptak és hogy az ún. liberális minisztérium a börtönöket írókkal töltötte meg. Január 18-án a „Die Garantien unseres Konstitutionalismus” című írás szerzője lehet akár Falk is, stílusa annyira hasonlít az övéhez. Írását úgy kezdi, hogy a gondjaiba merült emberrel megeshet, hogy mindennapi útján mindig ugyanabban a kőben botlik meg, és mégis elfelejti kikerülni. Így van ez a mi politikusainkkal is, akiknek naponta dobnak valamit a lába alá, és mégis elmulasztják, hogy kitérjenek előle, vagy visszautasítsák a gyanúsítgatásokat.

1867. február elején, miután Richard Belcredi államminisztert Friedrich Ferdinand Beust korábbi külügyminiszter váltotta fel a miniszterelnöki székben, a kiegyezési tárgyalások meggyorsultak, Andrássyék ígéretet tettek arra, hogy a Ferenc József által az 1848-as törvényeken kívánt módosításokat is el fogják fogadtatni az országgyűléssel. A következő néhány írás a kiegyezés elkerülhetetlenségét, a birodalom dualista átalakításának szükségességét hangsúlyozza még egyszer mintegy az utolsó pillanatokban. A február 10-i „Es soll Frühling werden!” című írást szerzője (lehet akár Falk is) a természet ébredéséről szóló hasonlattal vezeti be, majd azzal folytatja, hogy a dualizmus megváltoztathatatlan tény lesz és ennek következménye liberalizmus lesz, amely a schmerlingi érától döntően különbözni fog. Február 14-én az „Unsere Hoffnung” című írásban még a kétely szólal meg: az utolsó 19 évben Ausztriában a legkülönfélébb kormányzási módokat próbálták ki, többször váltották őket mint egy párizsi divathölgy a ruháit. Mindig új korszak reményei, ígéretei jöttek, kísérletezés folyt. Ha ez az utolsó kísérlet is meghiúsulna a bizalmatlanság miatt, akkor valószínűleg nem lesz több lehetőség kísérletezni. Lehet, hogy lesz még felvilágosult abszolutizmus, de az is biztos, hogy nem lesz hosszú életű. Ezek után kitér arra, hogy Oroszország nagy veszélyt jelent mind Ausztria mind Magyarország számára. Véleménye szerint Ausztria nélkül Magyarország is Lengyelország sorsára jut, elveszti a tengerhez való kijáratát. Egyetlen hazafias érzelmű magyar sem gondol a Habsburg dinasztiától való elszakadásra – fejezi be. A február 15-i „Ein Ziel, ein Wehr, ein Gegner” című Bécsben keletkezett írás azzal a megállapítással kezdődik, hogy a helyzet, amiben az osztrák Monarchia van, egyszerűbb, mint hinnénk, de sokáig nem tartható fenn. Az alkotmányos dualizmus az egyetlen államforma, amit még nem próbáltunk ki, és ennek érdekében a liberálisok együttműködésére van szükség. A magyar kiegyezési javaslat lehetőséget ad arra, hogy a birodalom mindkét felében ugyanolyan mértékű szabadságot, parlamentáris kormányzást érjenek el a nép közreműködésével, az önkormányzat elvén.

Február 23-án a 20-án az Andrassy Gyula gróf miniszterelnök vezette újonnan kinevezett magyar kormányt hasonlítják össze az 1848-assal az „1867 und 1848” című írásban. A szerző leszögezi, hogy nem fognak a korábbi események ismétlődni, ugyanis számos különbség van. Például, hogy a magyar minisztéri-

umot nemcsak kinevezték anélkül, hogy hatásköre meg lett volna határozva a birodalom másik felében is, hanem funkcióit gyakorolni is kezdte. A hatalom korábbi birtokosai semmit sem akartak kiadni a kezükből, míg a magyarok mindent meg akartak kapni. Magyarország elszigetelt volt Ausztrián belül. Most a birodalom fennmaradásának garanciáit is megfogalmazták, és a magyar államférfiak készek e garanciákat megőrizni. Minden más tehát, mint akkor volt, mindkét fél tanult. Ausztriát sok rossz tapasztalat érte, és rádöbbenette arra, hogy ha Magyarországot valóban meg akarja tartani a Monarchia számára, akkor nem szabad a magyar korona történelmi jogait veszélyeztetni. Az Andrássy-kormány feladatának tartotta a feudális maradványok felszámolását, közvetlenül hivatalba lépése után életbe léptette a polgári szabadságjogokat: a sajtó-, a gyülekezési és egyesülési szabadságot. 1867 tavaszán Deák a „közös ügyi javaslat” általános vitájában összegezte a kiegyezés melletti érveit és kijelentette, hogy „a nemzet jogainak” fegyverrel történő helyreállítását sem kívánatosnak, sem lehetségesnek nem tartja, valamint, hogy a nagyhatalmak közé ékelődött Magyarország még Ausztria felbomlása esetén sem állhatna meg önmagában és a szövetségre lépés más államokkal ugyancsak feltételezne közös ügyeket. A március 13-i „Das neue System und die alte Maschine” című írás, amelyben már kritikai észrevételek is kifejezésre jutnak, Falk-szerű hasonlattal kezdődik: ha egy vállalkozás egyik üzemébe új rendszert vezetnek be, akkor természetesen lecserélik a régi gépeket, mert azok nem illeszkednek az új rendszerbe. Nem elég azonban a régi kerekeket kicserélni, főként akkor, ha az új rendszer teljesen eltér a régítől. Az államgépezet nem így működik. 19 év után először változtatták meg a rendszert Ausztriában. Olyan hivatalnokokat találtak, akik már töltöttek be hivatalt Metternich, Bach, Rechberg, Schmerling és Belcredi alatt is. Ezek kaméleonok, nem ártatlan személyek, ösztönösen ellenállnak továbbra is csendben minden rendszerváltásnak. A március 14-i „Keine Illusionen” című írás még pesszimistább hangvételű. A centralisták a dualizmust, a Magyarországgal való szövetséget provizórikusnak tartják. Bár a magyar alkotmányt feltétel nélkül helyreállították, de a király döntése nélkül semmi sem lép törvényerőre. Az uralkodónak el kell ismernie, hogy a jogilag érvényes törvények visszaállítását nem szabad feltételektől függővé tenni, és, hogy ezek fenntartása végleges és megváltoztathatatlan. Másrésről viszont Magyarországnak is bizonyóságot kell tennie arról, hogy az adott viszonyokból következő bizonyos követelményeknek képes megfelelni. A két parlament között megegyezésnek kell létrejönnie. Nem a birodalmi tanács adta az alkotmányt Magyarországnak, tehát el sem veheti tőle.

Ugyancsak Falk „Graf Stefan Széchenyi und seine Zeit” című munkájából közlik március 14-én a Lonovics József érsekről szóló részt, akit 1848-ban neveztek ki egri érsekké, majd a forradalom leverése után lemondott és a melki bencés apátságban élt. 1866-ban kalocsai érsek lett, de 1867-ben bekövetkezett halála megakadályozta székének elfoglalását. Március 16-án a *Neue Freie Presse* támadására felelnek, mert a lapban az jelent meg, hogy Ausztria nem köteles azt tenni, amit Magyarország diktál. Az egyes szám első személyben

íródott válaszcikk a magyar liberálisok álláspontjával való teljes azonosulást tükrözi. A cikk szerzője leszögezi, hogy Magyarország nem akar diktálni semmit, a közös ügyek nem eredmény, hanem áldozat magyar részről. Az alkotmány helyreállításával kapcsolatban pedig kijelenti, hogy nem kellett volna egyoldalúan megszüntetni. A király 1806 óta Ausztria császára is. A magyar országgyűlés mindig a királlyal tárgyalt, és nem törődött azzal, hogy neki még mint osztrák császárnak is vannak kötelezettségei. Ennek véget kell vetni. A *Neue Freie Presse* hol volt, mikor 1861-ben alkotmányt oktrojáltak Magyarországra a magyar országgyűlés beleegyezése nélkül?

A március 29-i „Die ungarische Gironde” című írás Deák pártjának a helyzetével foglalkozik, amely a cikk írója szerint egyáltalán nem kellemes, mert az elaborátumot kétfelé kell megvédeniük. A magyar országgyűlés bal oldala úgy találja, hogy az elaborátum Magyarország függetlensége elleni merénylet és Magyarország belügyeibe való idegen beavatkozás. Bécsben viszont önző magyar álláspontról beszélnek, azt mondják, hogy csak az összetartozás látszatát őrzi meg. Nehéz egy mérsékelt párt helyzete, amely végletek között közvetít. Kérdés, nem veszít-e Magyarország függetlenségéből az által, hogy elfogadja az elaborátumot, a közös felelős minisztériummal közös népképviselői szerv kellene szembeálljon. A kiegyezés realizálása tehát még az 1867-es év során is számos problémát vetett fel, a helyes döntésről való vélemény kialakításában a *Wanderer* ugyanakkor mint osztrák lap mérlegelte azt is, hogy Ausztriának mi haszna van a kiegyezés létrejöttéből. A március 31-én megjelent írásban leszögezik, hogy Magyarországnak nincs többje mint volt 1848-ban. De mi van a másik félnek. A politikában nem így van ez – írják – nem minden egyforma. Magyarország visszakapta alkotmányát, a birodalom másik felében pedig az a cél, hogy álljon helyre az alkotmányos rend. Magyarország csak akkor megy bele a közös ügyekbe, ha két egyenjogú fél jut megegyezésre. A cikk írója végezetül hitet tesz Deák, mint az igazi közép képviselője mellett.

Május 28-án a *Wanderer* is közli Kossuth május 22-én Párizsban kelt és Deák Ferenchez intézett ún. „Kasszandra-levelét”, amelyben tiltakozik a kiegyezés ellen. Május 29-én annyit fűznek hozzá, hogy a levelet a *Magyar Újság*, a „legbalosabb újság” hozta le és azt latolgatják, vajon válaszol-e rá majd Deák. A Kasszandra-levelre Deák nem adott választ, csak azt írta a *Pesti Napló*-ban, hogy válaszolt volna, ha Kossuth levele barátságos levél lett volna, de hírlapbeli közléséből is látszik, hogy [...] vádirat ő ellene, amellyel szemben nem szükséges védekeznie, egész politikai eljárása nyilvános volt, nyilatkozatai az országgyűlési naplókban és hírlapokban közölve vannak, a békés kiegyezés szükségessége egyéni vélemény volt, s véleménye érdekében senkivel sem beszélt, pártba nem hívott senkit. Deák és Kossuth szembenállása azt mutatja, hogy visszavonhatatlanul eltávolodtak egymástól.⁶ Június 7-én és 8-án a koronázási ünnepekről tudósítanak Pest–Budáról. 9-én a koronázás utáni helyzetet ismertetik: a jogfolytonosság már nem teória, a 48-as

⁶ SZEKFÜ Gyula: *Az öreg Kossuth 1867–1894*. In: *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára*. Bp. 1952. II. 355.

törvényeket, a magyar alkotmányt formálisan helyreállították. 12-én a „Der Abschluß der Revolution” című cikk írója (megint a költői képről feltételezve, hogy Falk) leszögezi, hogy a forradalom befejezettnek tekinthető, a forradalom kráterja bezáródott. 18 év óta már nem lökött ki magából lávát, de időről időre még izzó kődarabok vagy forró hamu szálltak fel belőle. A belsejében továbbra is forrt, de kitörhetett volna. Ezek után visszatér a politikához, már nincs magyar emigráció, mindenki szabadon hazatérhet – szögezi le – a király ugyanis a koronázás alkalmából közkegyelemben részesítette a politikai vagy sajtóügyekben korábban elítélteket. A kiegyezés tulajdonképpen akkor nyert hivatalos formát, mikor a július 28-án a király szentesítette az 1767:XII. törvénycikket, amely kimondja, hogy a „magyar korona országai” valamint „Öfelsége többi országai között fennálló jogi kapcsolat a Pragmatica Sanctión alapszik. Közösnek nyilvánítja az uralkodó személyén kívül a külügyet, a hadügyet és e kettő költségeinek fedezése mértékéig a pénzügyet. Leszögezték, hogy Magyarországot a birodalom államadóságai nem terhelik, mégis méltányosság alapján „politikai tekintetből” részt vállalnak törlesztésükből. Augusztus 8-án hírt adnak az osztrák és magyar törvényhozás képviselőinek a közös ügyek költségeihez való hozzájárulás és az államadosság kérdéséről folytatott bécsi tárgyalásról („Die Ausgleichsdeputation”). A *Wanderer* cikkírója kifejti a szerkesztőség álláspontját, hogy még a Bach-rendszerben is a decentralizáció híve volt, és ennek meg is volt a következménye, a lap elkobzásának és betiltásának formájában, Schmerling alatt is naponta felkeresték a szerkesztőséget a sajtóirodától. Most – úgy vélik – csak a „jelenet változott meg, nem a zene”, bírságfizetés, sajtóperek, börtönbüntetés következtek, a centralista kollégák azt sütötték a lapra, hogy magyarbarát, magyarok pénzelik, és csak a Februári Pátens ellen beszél, pedig ők csak a magyarok alkotmányos jogainak helyreállítása mellett álltak ki. De mára szenvedéseink véget értek – írja és úgy véli, hogy a tárgyalásnál a magyar küldötteknek erősebb a pozíciója, mert mögöttük országgyűlési határozat áll.

Augusztus 30-án Kossuthnak a publicisztikába való visszatéréséről számolnak be, Kossuth nyílt levelet intézett a váci kerület választóihoz, akiket arra biztat, hogy mindenki hívja haza. Korábban a jászladányi választópolgárok kérését, hogy legyen képviselőjük, utasította vissza nyílt levélben. Mindkét levelet a *Magyar Újság* közölte. Kossuth leveleinek közlése azt is bizonyította, hogy sajtószabadsága van – véli a *Wanderer* – de nem fogunk figyelmet szentelni leveleinek, amelyekben így agitál – szögezik le Kossuthot opportunistának nevezve. Kossuth veszélyezteti az úgy-ahogy helyreállt nyugalmat, mert azt akarja, hogy a megyei gyűléseket oszlassák fel. Mint publicista elsőrangú, de mint politikus, ez nem mondható el róla – véli a *Wanderer* szerzője. Kossuth valódi célja az volt, hogy nyílt levelein keresztül szaporítsa az ellenszavazatokat, sőt egy esetleges petíciós mozgalmat bontakoztasson ki, és ezáltal felhívja a figyelmet, hogy a kiegyezésnek számottevő parlamenti és parlamenten kívüli ellenzéke van már elfogadtatása idején.⁷ Egyébként a kormány aztán lefoglalta

⁷ SZABAD György: *Kossuth politikai pályája*. Bp. 1977. 196.

a *Magyar Újságnak* Kossuth váci levelét tartalmazó példányát, és sajtópert indított Böszörményi László szerkesztő ellen.

A kiegyezésnek azonban már megkötése pillanatában is voltak szembetűnő hiányosságai. Míg az 1848-as törvények alapján a polgári értelemben vett népszuverenítésre épített magyarországi parlamentáris kormányzati rendszer nyitott volt, a megújulás és továbblépés minden politikai eszközeivel rendelkezett, ezt 1867 nemcsak Magyarország számára, hanem a hatalom sajátos megosztása folytán a Monarchia egész államhatalmi együttese számára sem biztosította. Magyarország a változó feltételekhez való alkalmazkodás lehetőségétől volt megfosztva, és ezáltal képtelen volt, hogy tényleges érdekeinek megfelelően reagáljon az európai hatalmi helyzet átalakulására. Kossuth ezért bírálta a kiegyezést, valamint azért, mert az Magyarország önkormányzatát jórészt biztosította, önrendelkezését azonban nem. A kiegyezés ezen kívül az adott rendszer keretei között nem adott módot az együtt élő népekkel való megegyezéshez. Deák viszont reális kompromisszumnak tekintette azt, amely alkalmas helyzetet teremt a függő problémák megoldására, s úgy ítélte, hogy ha a jövő tényleg meg-
rázódtatásoknak tenné is ki a Monarchiát, a kiegyezés legalábbis „az államilag rendezett állapot” előnyét biztosítja a vele egybekapcsolt Magyarország számára. A politikai ellentétek az ősz folyamán már jelentkeztek. Erre példa a szeptember 22-i „Den Schutt hinwegzuräumen” című cikk is. A szemét eltüntetése, a konzervatívok szerint az a feladat, amit a liberálisoknak el kell végezniük. A konzervatívok azt remélik, hogy a liberálisok uralma nem tart sokáig, nem tudnak szervezni, s össze fog omlani magától az egész rendszer. De honnan jött az a szemét, amit a liberálisoknak kell eltakarítaniuk? – teszi fel a cikkíró a kérdést. Évtizedes szervezés, átszervezés, szervezetlenség során halmozódott fel, amit a konzervatívok és más bürokratikus elemek a legnagyobb egyetértésben okoztak. És csak azért kell a liberálisoknak ezt a szemetet eltakarítaniuk, hogy a konzervatívoknak és a bürokratáknak legyen helyük az újabb szemét számára? Általánosan elterjedt az a nézet, hogy a liberálisok nem tudnak szervezni, míg a konzervatívok az alatt a látszat alatt, hogy szerveznek és adminisztrálnak, a nép minden függetlenségét és szabadságát megszüntették. Beustnek és Andrássynak kell mindent jóvátenni, amit Bach, Schmerling, Forgách és Mailáth elrontottak és ha ez megtörtént, adják át a helyüket a német bürokratáknak és a magyar konzervatívoknak? A liberálisoknak be kell bizonyítaniuk, hogy jól tudnak kormányozni, de mindkét részről belső átszervezésre van szükség. Szeptember 27-én a „Klerikaler Dualismus” című cikk a magyar hercegprímásnak a kultuszminiszterhez intézett levelével foglalkozik. Túl hosszú, ezért nem tudja a *Wanderer* lehozni. A 48-as törvény 20. paragrafusára hivatkozik, amely az egyház autonómiáját biztosította. A katolikus egyház a cikkíró véleménye szerint olyan előjogokat követel magának, amelyekkel egyetlen más vallás sem rendelkezik. Ez a levél is jele volt a katolikus egyház későbbi tiltakozási hullámának, amellyel az iskola és az egyház funkciójának szétválasztása ellen harcoltak. Mindennek háttérében az állt, hogy Eötvös József kultuszminiszter 1868-ban benyújtotta népiskolai törvényjavaslatát, amely kimondta a tankötelezettséget

6-tól 12 éves korig. A népiskolai hálózatot a fennálló felekezeti iskolákra alapozta, de megnyilvánult benne a felekezet nélküli községi iskolák kiterjesztésére irányuló törekvés is. A katolikus klérus heves kampányt indított a javaslat egyes pontjai ellen, s ebben támogatták a protestánsok és a nemzetiségiek is. Eötvös népiskolai törvényalkotása azonban így is jelentős vívmány volt, állami felügyelet alá helyezte az iskolákat, létrehozta a tanfelügyelői szervezetet, a tanítói állást képesítéshez kötötte, elrendelte állami tanítóképzők felállítását, s előírta a kötelező tantárgyakat, kimondta, hogy minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást. November 10-én Deák is megszólalt a megyékkel kapcsolatban. Az egész Heves megye ellenállásával kezdődött szeptemberben, amikor a megye bizalmat szavazott Kossuth mellett, majd Wenckheim Béla belügyminiszter felszólította ennek visszavonására. Mivel a megye ezt megtagadta, a kormány válaszul felfüggesztette Heves megye önkormányzatát. Deák a Heves megye-ügybeli felszólalásában kifejtette, hogy pártatlan álláspontot képvisel, beszédében egyéb, általános érvényű dolgokra is kitér a megyéknek a felelős kormányzathoz való jövőbeli viszonyával kapcsolatban. A kormány nem akarja a megyéket pusztá adminisztrációs szervekké degradálni, de a megyének kötelessége végrehajtani a kormány intézkedéseit, ha kifogása van ellenük, fellebezhet az országgyűléshez. Deák ezután 1823-ra utalt, amikor valóban csak a megyék tudtak ellenállással a kormány abszolutisztikus hatalma ellen lépni, de leszögezi, hogy ma más a helyzet.

Az 1868-as év első írása január 3-án a baloldal és a baloldali pártok széttagoltságával foglalkozik. A szélsőbaloldali *Magyar Hírlap* sajtóperének esélyeit latolgatva (január 18.) azt a véleményét fejezi ki a pesti levelező, nem hiszi, hogy Böszörményt el fogják ítélni, csak a kiadót, Heckenastot érheti ez a sors. Ugyancsak a szélsőballal kapcsolatos az a február 7-i „Aus dem Lager der ungarischen Linken” című írás, amely a szerkesztőség közlése szerint a baloldali táborból érkezett, s amelynek szerzője azt írja magáról, hogy már az abszolutizmus korában is lehetőséget kapott, hogy írjon a *Wandererbe*, amely az egyetlen olyan osztrák lap volt, amely Magyarország jogainak megvédésére módot talált. Most viszont azzal a kritikai megjegyzéssel él, hogy a magyar országgyűlési delegáció baloldali beállítottságú tagjainak hozzászólásait nem méltatták eléggé. Véleménye szerint, a Deák párt lapjai és a félhivatalos lapok azt sugallják, hogy nem liberális magatartás a baloldal részéről, ha a közös hadügyminiszter ellen szólnak. Ezen kívül az ország megnevezését kifogásolja: „Osztrák Császárság” helyett szerinte „Magyarország és társországai” megjelölés kellene, vagy a császár neve helyesen: Ausztria és Magyarország egyesült államok császára és királya. A közös hadügyminiszter ellen azért emel szót, mert ebből az következik, hogy Magyarországnak nincs szava a hadsereggel kapcsolatos ügyekben. Február 28-án hírt adnak a sajtóperről, amelyben Böszörményi elismerte, hogy Magyarország önállóságával és függetlenségével összeegyeztethetetlennek tartja a Habsburg-ház uralmát. Végül is egy év börtönre ítélték, ahol 1869-ben meghalt. A balközép elhatárolta magát a szélsőbaltól és április 1-jén kiadta az ún. „bihari pontokat”. Ezekben a közös minisztériumok megszüntetését, önálló magyar

hadügyet, kereskedelmet követeltek. Április 3-án „Die Fusion der Linken” című Pesten, 2-án keltezett írásban beszámolnak arról, hogy a szélsőbal Országos 48-as Párt néven Madarász József vezetésével önálló párttá alakult. 1868 során erősödtek az ellenzék tömegmozgalmi, tömegakciókat szerveztek a kiegyezés ellen, Kossuth nevével a zászlójukon és 49-es függetlenségi szellemben. Kossuth mégsem volt hajlandó a szélsőbalt saját pártjának tekinteni, részben a párt vezetőivel való politikai nézeteltérései miatt, de azért sem, mert tudta, hogy a parlamenten belül milyen kis csoportot jelentenek, és ő a nemesi középosztályban, a magyar politikai közélet döntő faktorában akart eszméinek szélesebb táborra nyerni, tudván, hogy politikai sikerre csak így számíthat.

Ugyanakkor a *Wanderer* valóban teret biztosított mindenféle véleménynek, akár az egymással szöges ellentétben állóknak is. Példa erre az április 9-i „Der Kossuthkultus in Ungarn” című cikk, amely arról szól, hogy Perczel Mór, volt honvédtábornok, aki törökországi és angliai emigrációja után hazatért, és 1867-ben képviselő lett, székesfehérvári és veszprémi utazása során „le akarta rántani Kossuthot az oltáráról”, aminek a konzervatívok titokban nagyon örülnek – véli a cikkíró. Perczel „öreg honvéd-hős”, Kossuthot a *Wanderer* viszont diktátornak nevezi és azt írja, az országnak el kell döntenie, Kossuthot vagy Deákot akarja-e vezetőjének. Perczel hazatérését az emigrációból Kossuth helyeselte, és remélte, hogy otthon hazafiságával beilleszkedik az új viszonyokba. Perczel hazafiságában senki sem kételkedett, de mindenki ismerte őrjöngésig növekedett vad szenvedélyét és önimádatát. Hazatérve a honvédegyesületek élére állt [...] és minősíthetetlen Kossuth-ellenes kirohanásokkal próbálta az egyesületeket Deák táborába vinni, sőt Kossuthot helytelen pénzkezeléssel is megvádolta.⁸ Kossuthnak vannak érdemei, az új politikai elemet ő vezette be a magyar alkotmányba, vagyis a feudális alkotmányt parlamentárisra alakította át, a nemesek felsőbbiségét és előjogaikat eltörölte és polgári egyenjogúságot vezetett be. Ezeket az érdemeit el kell ismerni, de ha béke lett volna, Kossuth „diktatúrájának” vége lett volna, alkotmányos kormányzás jött volna utána, és dicsősége lassan elhomályosult volna. Ehelyett abszolutizmus jött, amelyben minden mozgást el akartak nyomni, s a magyar nép ezért nevezte Kossuthot megmentőjének, felszabadítójának. Április 26-án „Ein Brief Kossuths” címen újabb Kossuth-levélről adnak hírt. Egy éve annak, hogy Kossuth ezt a levelet írta, s most nagy izgatottságot keltett. A „nagy emigráns”, az „1849-es diktátor” – így emlegetik – most az *Új Korszak* című folyóiratban közölt levelében a népoktatás színvonalának emelését követeli, mert a kommentár szerint Kossuth nem csak politikai dolgokkal foglalkozik, hanem gyakorlati tanácsokkal is akarja a haza anyagi és szellemi jólétét javítani.

1869. január 5-én ismét egy Kossuth-levélről olvashatunk a *Wanderer*-ben. Ahogy a Kossuth-nóta refrénje mindig ugyanazt mondja: „elfogyott a regimentje”, ugyanez a visszatérő motiváció igaz leveleire, amelyeket mindig akkor ír,

⁸ SZEKFÜ: i. m. 360.

amikor Magyarország valamilyen fontos döntés előtt áll. Most az az újdonság, hogy Kossuth feladta az összeférhetetlenségi elméletét. Már nem tartja a Habsburg-ház uralmát összeegyeztethetetlennek a korábbi előzményekkel, még a magyar király alattvalója is lenne, csak a császár-királyé nem. Ugyanakkor a cikkíró felteszi a kérdést, hogy minek küzd Kossuth külső eszközökkel, amikor ugyanazért a célért küzd törvényes eszközökkel egy párt is Magyarországon. Március folyamán beszámolnak az országgyűlési képviselőválasztásokról, például 26-án az esti kiadásban a kormánypárt vereségéről, öt fővárosi küldöttből három ellenzéki. 27-én a „Die neue Situation in Ungarn” című cikkben már a kormánypárt hatalmas vereségéről írnak. A 69-es választásokon a 48-as párt kétszeresére növelte mandátumai számát, a parlamenti pártarányokban azonban nem következett be számottevő változás, a kormányt mintegy 240 képviselő támogatta, az ellenzékben 160 képviselő ült. Október 26-án beszámolnak Wenckheim belügyminiszter lemondásáról, utódja Rajner Pál barsi főispán lett. Az ő és az államtitkár személyével a cikk bécsi szerzője nincs megelégedve. Rajner még nem is tagja az alsóháznak, tehát parlamenten kívüli személy, csak energiája az, amit el lehet ismerni nála. Wenckheimnek nem volt elég energiája, kedves gavallér volt, nem tudta a megyei kérdés szabályozását megoldani. A december 17-i vezércikk „Ungarn und die Fischof'sche Broschüre” címen az Adolf Fischof osztrák közíró által megjelentetett munkával foglalkozik. Fischof Ausztriát föderalisztikus országnak tartja, bár Magyarországgal kapcsolatban megjegyzi, hogy soha nem tudott békében élni. Kijelenti, hogy a nemzetiségi kérdést meg kell oldani, bár a régi rendszer megszűnt, de olyan veszélyek mint például az elégedetlenség még megmaradtak.

1870. január 11-én látott napvilágot a „Die alten und neuen Thaten des Baron Josef Eötvös” című elemző írás. Az írás azzal a megállapítással kezdődik, hogy Eötvös ún. szervezőtehetségével, reformjaival többet foglalkozunk mint más miniszterek tetteivel. Az oktatásügy reformjától függ a modern liberalizmus értelmében a nép képzésének felemelése és ezzel Magyarország jövője és fejlődése. Sajnos az alkotmányos államban sok függ a végrehajtó hatalom tagjaitól, és ezért kell a miniszter személyével foglalkozni, ahelyett, hogy munkájával foglalkoznánk – írja. Mivel ebben az országban nincsenek tényleg imponáló kapacitások, a valóban értelmes egyéneket már a kormány kimerítette. Eötvösről már hivatalba lépése óta sokat írtak, és nem a sajtó támadásainak következtében – ahogy ő mondja – követett el hibákat, hanem azért, mert nem felelt meg az elvárásoknak. A modern eszmék úttörőjét látták benne, de amit csinál, az a középkor mélyén rejtőzik. Ezek után felsorolja, melyek azok a területek, amelyeket érintettek Eötvös reformjai. A népiskolai törvény miatt sok kritika érte, mert a klérusnak az iskolára való befolyását megszüntette. Kifogásolja a zsidó vallás egyenjogúsításának módját is, az egész törvény az új idők szellemének durva megsértése, mert azt akarja, hogy államilag legyen elismerve az izraelita vallás. A minisztérium nem állampolgárokból gondolkodik, hanem vallásokban és vallásokhoz tartozó egyénekből. Megemlíti még a civil házasság bevezetését is, de ehhez nem fűz kritikái megjegyzéseket. Eötvös legújabb terve

a pesti egyetem átszervezése, de ennek sem lesz sikere, mert itt is a vallási elemet veszi figyelembe. Az egyetem hat fakultása között három teológiai van. A cikkíró leszögezi, a vallás nem tudomány, hanem hit kérdése, a teológiának nem kell az egyetem szerves részének lennie.

A nyomdai szedők 1870-es sztrájkja miatt február 19-étől március 19-éig felére csökkentett terjedelemben, esti kiadás nélkül jelent meg a *Wanderer*. Május 24-én közlik, hogy Lónyay Menyhért magyar pénzügyminisztert az uralkodó kinevezte közös pénzügyminiszterré. Búcsúbeszéde kapcsán súlyos aggályokat is kifejezésre juttatják, elmondják, hogy nem érdemelte meg a bizalmat, alkalmatlan arra, hogy anyagi értékeket bízának rá, nem tudott eddig sem a pénzzel elszámolni. Szeptember 10-én a Pestről beküldött „Andrássy als Politiker. Lónyay als Schuldenmacher” című írásban összevetik őket. A cikk írója bírálja a gazdasági helyzetet, a pénzromlást, véleménye szerint az ad absurdumig vitt alkotmányosság csak elnyomásba vagy forradalomba csaphat át, de legalábbis az állam felosztásába. Egyébként az év során az osztrák választásokon a liberális párt nagy visszaesést ért meg. Október 16-án az „Unsere Preßzustände” című írásban a hivatalos lapok „örült zabolátlanságáról” beszélnek, s ez arra mutat, hogy a kormánynak megint kellemetlen lett az igazság, megint kezdenek egy „darab papírtól” félni. A lefoglalások, betiltások, sajtóperek ismét szerepelnek a következő esküdszéki periódusban. A cikkíró ugyanakkor tiltakozik a sajtó ilyen rendszabályozása ellen és kijelenti, hogy a sajtó kitart, hiszen sok mindent megért már. December 31-én egy december 29-i pesti keltezésű írás jelenik meg „xy” aláírással „Zur Charakteristik Andrassys” címen, amelyből nyilvánvalóvá válik, hogy Andrásynak is volt ellenző tábora. A szerző szerint Andrassy néhány kivételtől eltekintve szereti a jelentéktelen alakokat maga körül. Csengery például, aki az országban nagyra értékelt politikai kapacitás – egyébként Deák legszűkebb köréhez tartozott – is visszautasította a kabinetbe való belépést.

1871. január 12-én összefoglaló írás jelenik meg a kormányzópárt helyzetének értékeléséről „Die Regierungspartei in Ungarn” címen. A májusban a francia–porosz háborút lezáró békeszerződés után a poroszok kikiáltották a császárságot, amelyhez a délnémet államok is csatlakoztak. Ezzel tehát létrejött az egységes német birodalom, és ez egyben a végét jelentette a Habsburgok németországi aspirációinak. Az 1871-es év során kezdődtek meg a bécsi kormány tárgyalásai a csehekkel a velük való kiegyezés feltételeiről. A csehek esetleges egyenjogúsítása a dualizmus helyett trializmust, vagy később föderalista állam-szervezetté való átalakulást tett volna lehetővé. A *Wanderer* február 4-i számában jelent meg Eötvös nekrológja „Dr. S” tollából. A szerző méltatja Eötvöst mint költőt, író, publicistát és államférfit, tevékenységében azt kárhoztatja csak, hogy nem lépett fel elég bátran a klérussal szemben, mint ahogy az *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* szerzőjétől várható lett volna. Megemlíti még, hogy Eötvös egy ideig a *Wanderer* munkatársa volt. De a kritikai megjegyzések ellenére elismeri, hogy Eötvös politikusként is megmaradt tiszta, becsületes embernek. 5-én pesti keltezésű levél foglalkozik Eötvös

utódjaként szöbajöhető személyekkel. Eötvös nem volt született politikus, kitűnő író, európai műveltségű, nagy tudású ember volt, de hiányzott belőle az az energia, hogy nagyszabású elképzeléseit megvalósítsa. Ő volt az Andrássy-kormányban az egyetlen 48-as miniszter. Sajnos könnyen befolyásolható volt, és rossz emberek befolyásolták. A február 4-én kinevezett új kormány Karl von Hohenwart gróf vezetésével a csehekkel folytatott tárgyalásai mély aggodalommal töltötték el mind az osztrák–német, mind a magyar politikai vezető köröket. Magyarországon veszélyben látták a dualizmus létét. A Hohenwart-féle tervek megvalósulása esetén Andrássy kilátásba helyezte lemondását. Végül Ferenc József az alapcikk elutasítása mellett döntött, a Hohenwart-kormány pedig októberben lemondott, majd ezt követte Beust bukása is. Andrássy Gyulát november 14-én közös külügyminiszterré nevezik ki, ő látja el a tisztségéből felmentett és magyar miniszterelnökké kinevezett Lónyay Menyhért ideiglenes utódként a közös pénzügyminiszteri feladatokat is. Lónyay egyik fő törekvése a nemzetiségek leszerelése, a másik az ellenzék letörése és a párt megerősítése, egységének megszilárdítása volt. December 30-án lát napvilágot az a Deák Ferencet méltató írás, amelynek szerzője „Egy magyar képviselő”-ként írja alá a cikket. Írását azzal a megállapítással kezdi, hogy kevés történt az anyagi reformok és az ország belső konszolidációja terén. Mit használ a legjobb szándék, ha a javaslatok évekig fekszenek. Sem Lónyay, sem Kerkápoly Károly, (Lónyay közös pénzügyminiszteré történt kinevezése után ő volt a magyar pénzügyminiszter, R. M.) nem döntő tényező Magyarországon, egyedül csak Deák – véli. A baloldal, Tisza képviseli a modern haladást? – teszi fel a kérdést, s ha Deák nem ismerné a baloldalt, akkor még a liberálisok és a baloldal közötti szövetség is elképzelhető lenne.

1872. január 25-én és február 18-án a vonal alatti részben „Der Wanderer vor zweiundsechzig Jahren” címen jelent meg a lap történetével foglalkozó írás „M. A.” aláírással. Az 1809-es év volt a lap alapításának éve, a kis nyolcadrét alakú lap volt a *Wanderer* őse. A visszaemlékezés a napóleoni idők végeztével, Bécs visszafoglalásával 1814-gyel folytatódik, a szerző a lapból vett idézetekkel mutatja be a korabeli Bécs utcaképét, néhány jellemző alakját, utal a felvilágosodás jegyében kelt morális írásokra. A kis írás egyben egy fejezet sajtótörténet is, nyomon követhető benne a *Wanderer* további fejlődése, a külföldi levelezők megjelenése. Az „egy magyar képviselő” a szerzője az 1872. február 24-i írásnak is, amely a magyarországi párhelyzetet tárgyalja, s amelynek lényege röviden, hogy a pártok között ellentétek vannak. Szintén az „egy magyar képviselőtől” származik a március 16-i „Ein Sündenregister” című írás, amelyben kifejti, hogy az új választási törvény katasztrófa lesz, s ebben nemcsak a kormány, hanem minden párt hibás. Ennek hátterében az áll, hogy a kormány február 22-én az országgyűlés elé terjesztette választójogi reformjavaslatát, amely az 1848. évi választójogi törvényen alapul, de korlátozza a választók számát, és az országgyűlési ciklus tartamát öt évre emeli. A 48-as Párt, amely demokratikusabb választójogot követelt, később obstrukcióval megbuktatta a javaslatot. Március 28-án közlik, hogy a *Wanderer* reggeli számát elkobozták, s ennek

okáról nem adtak felvilágosítást. 30-án ehhez a következőket fűzik: „A liberalizmus a legszebb virágokat hozza! A magas kormány idegessége egyáltalán nem erősségének jele, csak kártyaváracak védenek minden fuvallattól. Az elkobzás miéртje érthetetlen számunkra, hamarosan megint kioktatnak majd, hogy milyen veszélyes az államra, ha Ausztria természetes államformája mellett szólunk. Mikor Bach alatt a *Wanderert* elkobozták, a szerkesztőség képviselője érdeklődött Janota úrnál, az akkori bécsi rendőri hatalmasságnál, hogy miért került a *Wanderer* sötét erők hatalmába, azt válaszolta, hogy meg kell kérdeznie az illetékes felügyelőt, mit is talált, mert ő a *Wanderert* elejétől végéig végigolvasta, és semmit nem talált, amiért el kellett volna kobozni.” Kifejtik továbbá, hogy feladatuknak tekintik, hogy az osztrák tartományok minden autonóm eleme számára publikálási lehetőséget biztosítsanak és „ezt a feladatot nem az exkluzív pártprogramok merev képviselőjében keressük, hanem az autonomista és szabadelvű tényezők közötti politikai kapcsolódási pontokhoz való ragaszkodásban. Ilyen kapcsolódási pontoknak tartjuk az összállami gondolatot és a meghamisíthatatlan alkotmányosságot, amelyek legkevésbé ott találnak képviselőkre, ahol ellentétben a legfőbb államérdekből eredő izgatással és erőszakkal nem indul ki a pártokból egyesülés illetve békülés [...]” Leszögeznek, hogy feladatukat el fogják látni, vagyis ezeket a véleményeket kifejezésre juttatják és továbbbítják. Számítanak a nemzetiségek és minden baráti párt támogatására. [...] „Éppen ezért lapunk külső megjelenésében is ezt a feladatot kell hogy támogassa”, és a következő hónaptól kezdve a *Wanderer* terjedelme is növekedni fog. Áprilistól valóban nagyobb formátumban, 8 három hasábos oldalon, valamint 4 oldal hirdetéssel jelent meg a reggeli kiadás. Azonban a *Wanderer* elveinek ilyen határozott kifejtése valószínűleg megint rendőri eljárást vont maga után, ugyanis április 15-étől május 5-éig a lap nem jelent meg. Az április 5-i esti kiadás tanúsága szerint a szerkesztőségben változás történt: kiadó és felelős szerkesztő J. Leithner. A szerkesztőváltásoknak azonban még mindig nincs vége: május 5-étől Heinrich Julius Batovec jegyzi felelős szerkesztőként a lapot. Július 20-án Deák Ferencről jelent meg írás, amelyet Pestről küldtek be, aláírója „egy magyar”. Írását azzal a megállapítással kezdi, hogy Deák érdemeit még az ellenzéki sajtó is elismeri, lehetne miniszter, lehetnének kitüntetései, lehetne gazdag ember, de ő szerényen él, csak hazájának szolgál. Ugyanakkor a dicséretre szemrehányás is van elrejtve: nem szabad túrníe, ami „cégénél” történik. Ezek után Lónyay működését bírálja, aki Deák neve alatt intézi kétes üzleteit. Deáknak nehezebb esik egykori párttársa ellen fellépni, de ez gyengeséggé válik, kompromittálja. Július 31-én a lehetséges pártfúzióról (a Deák-párt és a balközép egyesüléséről, ami 1875-ben be is következett) elmélkedik egy szerző. A kormányzópárt széthullása gyorsan halad előre – írja, az új kormányban Lónyay még jobban előtérbe fogja tolni személyiségét. Véleménye szerint egy esetleges koalíciós minisztérium tulajdonképpen fontosabb és ennek elérésére jobban is törekszenek, mint magára a koalícióra. Úgy tűnik azonban, hogy a fúzió kérdését egyelőre elnapolták, mert a politikai helyzet áttekintését csak a következő országgyűlés fogja lehetővé tenni. A Lónyay-féle gazdasági vissza-

élésekkel foglalkozó írások mellett ki kell emelnünk egy a magyar felsőházzal kapcsolatos írást, amely Pestről érkezett és augusztus 18-án jelent meg. Az országgyűlés kétkamarás szisztéma szerint működik és ezt tartjuk a legmegfelelőbbnek. Bár a mai magyar felsőház nem mindenben felel meg ellenőrző feladatának sem összetételét, sem házszabályát tekintve. Tagjai lehetnek születés szerint és a papság képviselői, ez azonban már nem felel meg a mai viszonyoknak. Még 1870-ben jelent meg egy brosúra, amely a felsőház újjászervezését követeli. A fő kérdés, kikből tevődjön össze. Véleménye szerint az lenne jó, ha a rendi képviseletet népképviselet váltaná fel, és ezzel együtt a felsőház házszabályát is megváltoztatnák. Szeptember 7-én a balközép pártértekezletén aztán valóban hajlandóság mutatkozik a „Deák-párt jobb elemeivel” való egyesülésre és közös minisztériumok létrehozására. Október 29-én a *Wanderer* beszámol arról, hogy a lap szerkesztői megjelentek az esküdtszék előtt, a szerkesztői közlemény leszögezi, hogy 63 éves fennállása alatt a *Wanderer* mindig pártatlanságra, mértéktartásra törekedett, független volt, egyetlen pártnak sincs elkötelezve, mindig a gyengék oldalán állt, mindig szót emelt a korrupció és a szociális igazságtalanságok ellen. December 5-én a király felmenti hivatalából Lónyay Menyhért miniszterelnököt és utódjául kinevezi Szlávy Józsefet. A pénzügyminiszter Kerkápoly Károly, addigi államtitkár, akit egy év múlva szintén leváltanak.⁹ Vele kapcsolatos a „Drei Jahre Kerkapoly” című, október 27-én az „egy magyar képviselő” tollából megjelent pesti írás. Kerkápoly három évvel ezelőtt vette át az államtitkárságot Lónyay kezéből, első beszédeiben bírálta elődjét, de a deficit továbbra is állandóan nőtt. A kormányváltás kapcsán írnak a Deák-párton belüli korrupció terjedéséről december elején. A Deák-párton belül is vannak tisztességes képviselők, akiknek az a véleményük, hogy az anyagi jólét emelését a kormány emberei ne magukon kezdjék. A kormányban szét kell választani a tiszta és nem tiszta embereket. Szlávy – a cikkíró véleménye szerint – a tiszta emberek közé tartozik. Kereskedelmi miniszterként ugyan nem rontott el semmit, de semmi jót sem tett. Október 28-án és 29-én ismét sajtópere van a *Wanderer*nek, amelynek eredményeképpen Batovecet végül felmentették. A per alapját a *Wanderer*nek, a dornbachi eseményekről közölt július 20-i „Die sociale Bewegung” és „Armes Oesterreich” című írásai képezték. A Bécs melletti kis helységből munkások zavargásairól adtak hírt, és a kormány attól félt, hogy a zavargások általánossá válnak, forradalom tör ki. A *Wanderer* tulajdonképpen csak a kevesek tőzsdespekulációk általi meggazdagodása és a növekvő szociális egyenlőtlenségek ellen emelte fel a szavát. Batovec a régi mentséggel élt: a cikket olvasatlanul küldte nyomdába, mert megbízható szerzőről volt szó. Lázításról pedig azért nem lehet szó, mert a *Wanderert* elsősorban nem a munkások olvassák, hanem az „uralkodó osztály” tagjai. December 8-án az „Alle sind zufrieden” című írás beszámol arról, hogy Lónyayt nagy éljenzés közben rehabilitálták pártjában, nem privát ügyei és

⁹ A politikai események hátterének ismertetéséhez felhasználtam: *Magyarország története. 1849–1890.* Főszerk. KOVÁCS Endre. Szerk. KATUS László. VI./1–2. Bp. 1979.

privát erkölce az oka annak, hogy mennie kellett. Szlávy azt mondja, programja ugyanaz lesz, mint elődjéé volt. Végül azzal összegzi az eseményeket, hogy ha Lónyay jót akar pártjának és az országnak, inkább maradjon a háttérben. Az év utolsó napjaiban Szlávy életrajzát adják, addigi munkásságát ismertetik, s a Szlávy-minisztériumra váró feladatokat elemzik. Nehézsége az, hogy egyszerre kell megvédenie magát az ellenzékkel és saját pártjával szemben. December 17-én ismét összefoglalják a lap álláspontját, amelynek fő pillérei az összállami gondolat mellett való kitartás és alkotmányosság, a népek megértése és együttes munkálkodása a közös jövő és a jólét érdekében.

A fővárost már 1873 elején Budapestként emlegetik, noha a hivatalos egyesítés csak november 17-én történt meg. 1873. február 25-én az „Ein Kulturprogramm” című írás ifjabb Zichy József ipar- és kereskedelemügyi miniszter beszédét ismerteti. Mint írja – a beszédet minden párt tetszéssel fogadta. Zichy tervei, hogy a mezőgazdasági országot iparivá akarja alakítani, kicsit kalandosnak hat, csak fokozatosan van értelme a szerző szerint. Az új miniszter alulról akarja az építkezést elkezdni. Programjában szerepel iskolák, múzeumok alapítása, fejlesztése, vagyis a népnevelés színvonalának emelése. Továbbá helyes vasútépítési politika, vagyis nem új vasútvonalak építése, hanem a meglévők korszerűsítése és általában a közlekedés könnyítése, ezen túl a fiumei kikötő fejlesztése. Március 22-én a szerkesztőség ismét fontosnak tarja a *Wanderer* politikai hovatartozását leszögezni, álláspontját összefoglalni. „Lapunk megőrizte teljes függetlenségét, a hazugsággal, hízélgéssel, és a mindent megmérgező korrupcióval szemben, amelyek ma a társadalmi rend alapjait próbálják elkorhasztani. Célunkat: a közös haza jóllétét és virágzását a népek megértésében és együttműködésében, közös jóllétében keressük.” Ezek után közlik, hogy a viláskiállítás alkalmából áprilistól rendszeres viláckiállítási mellékletet adnak ingyen a laphoz. Május 9-én a bécsi tőzsdén a legnagyobb tőzsdeügynökség fizetéseképtelenséget jelentett be, erre az értéktőzsde forgalma teljesen leállt. Ez volt az ún. „fekete péntek”, a tőzsdekrach napja. Erről a *Wanderer* is beszámolt, és a túlzott spekulációban látta ennek okait, ugyanakkor azzal biztatott, hogy ez még nem teljes csőd. Május 10-én a gazdasági élet katasztrófájának okait foglalják össze. Egyfelől az államadósság okozta károkban látják, éleslátással leszögezik ugyanakkor, hogy ha bizonyos bankok összeolvasztásával nem sikerül a gazdasági krízisből kilábalni, akkor a válság könnyen átcsaphat politikai krízisbe is. Július 30-án a viláckiállítást bírálják, amelynek kezdettől azt a szerepet szánták, hogy Ausztria–Magyarország nagyságát és dicsőségét mutassa be a nagyvilágnak. Ez a terv teljes sikertelenségbe fulladt. A Monarchia többi népei távolmaradtak a kiállítástól, csak a két legnagyobb nemzet szerepelt. Leszögezik továbbá, hogy a gazdasági katasztrófa is szoros összefüggésben áll a viláckiállítás fiaskójával. Az ipar, kereskedelem, az úthálózat és a magánbankok fejlesztése okozta gyors fellendülés az államadósság rohamos növekedésével volt csak elérhető. A közvetlenül a bécsi viláckiállítás megnyitása után bekövetkezett csőd felderítette a mindent átszövő korrupciót is, de ennek okai nem annyira egyes személyekben keresendők, hanem a szabadkereskedelmi politikába

vetett vak hitben is. A válság, amely a részvények 339 pontról 105 pontra való zuhanásán mérhető le a legjobban, 1876-ig tartott.¹⁰

A *Wanderer* 1873. augusztus 14-i számában „Seit vierundsechzig Jahren!” címen szerkesztőségi közlemény látott napvilágot, amelyben hangot adnak a lap megszűnésétől való félelmüknek. A sajtóirodával kapcsolatban álló lapoktól szivárgott ki ugyanis a 64 éve létező lap megszüntetésének híre. Ennek kapcsán a szerkesztőség röviden összefoglalja a *Wanderer* eredményeit: az 50-es évektől kezdve publicisztikai iskolát teremtett, mindig a kiegyezés pártján állt, soha nem képviselte egyetlen párt érdekeit, lapjuk példája annak, hogyan lehet egy lap ellenzéki anélkül, hogy igazságtalan lenne és példáját adták annak, hogy egy lap ellenzékiessége összeegyeztethető a hazafisággal, a dinasztiahoz való hűséggel. Leszögezik továbbá, hogy a lap életképes, erős vállalkozás. A lap utolsó száma augusztus 15-én jelent meg. Ebben a „Der letzte Artikel” című cikkben vesz búcsút a szerkesztőség. A *Wanderer* az utolsó szerkesztőségi közlemény szerint „hosszú évtizedeken keresztül fontos szerepet töltött be az osztrák publicisztikában”. Politikai hagyatékként a gondolkozni és dolgozni kettős célt jelöli meg. „A hangos jelszavak gondolkodás nélküli visszhangzása, a terrorizmus, önkény alatti megfélemlítés nem szül jót, dolgozzatok! A munkában találja meg minden nép erkölcsi felmagasztosulását, szellemi szabadságát, politikai érettségét!” „Bár a lap meghal, azok az eszmék semmiképp sem halnak meg, amelyeket képviselt” – ezekkel a szavakkal búcsúzik a szerkesztőség.

A *Wanderer* magyar szépirodalommal kapcsolatos közleményeit műfajok szerint és azon belül időrendben tárgyaljuk. A *Wanderer*ben a tárgyalt időszakban mindössze két magyar vers fordítása jelent meg. 1863. november 13-án Arany János „A walesi bárdok”-ját közölte a lap „Die Barden von Wales” címen, sajnos azonban a fordító kilétét nem sikerült megállapítanunk. Annyi bizonyos, hogy nem található a *Wanderer* számára rendszeresen fordító költők (Kertbeny, Dux Adolf, Moritz, Kolbenheyer, Maximilian Moltke, Leopold Rosner, Ignaz Schnitzer) között. A szerkesztőség azt a megjegyzést fűzi hozzá, hogy Arany „a legjelentősebb a ma élő magyar költők között”, valamint, hogy „legújabb munkáját a lehető leghűségesebb fordításban tesszük közzé”. 1868. április 6-án tévedésből Tompa Mihály halálhírét közlik és ez alkalomból teszik közzé Arnold Ziltz jól sikerült fordításában a „Ne nézzenek rám...” című versét „O wende ab die falschen Augen” címen. A vers 1850-ben keletkezett. Tompa költészete az önkényuralom korában megváltozott, a társadalmi tematika fokozatosan a háttérbe szorult, a költő, akit a Bach-rendszerben kétszer is meghurcoltak, a magánélet szférájába vonult vissza, verseiben gyakran szólal meg az életundor, a halálvágy. Ugyanakkor hazugságnak érzi a vigasztaló szavakat,

¹⁰ A bécsi tözseválság okainak ismertetéséhez felhasználtam: KAHN, Robert A.: *Geschichte des Habsburgerreiches 1526–1918*. Wien–Köln–Graz, 1972. 312. és ANDICS, Helmut: *Das österreichische Jahrhundert. Die Donaumonarchie 1804–1918*. Wien–München–Zürich, 1974. 169.

saját belső fájdalmába menekül, erre a legjobb példa a fent említett vers.¹¹ Az 1868-ban már súlyos beteg költő téves halálhíre nem sokkal előzte meg halálát, Tompa Mihály 1868. július 29-én elhunyt.

A magyar prózát azonban igen nagy számban, többségében Jókai munkái képviselik a lapban. 1862. január 9. és 21. között Jókai Mórtól a „Die gute alte Frau” („A jó öreg asszony”) című elbeszélés jelent meg Leopold Rosner (1838–1903) pesti születésű könyvkiadó és könyvkereskedő, színész, Jókai és Eötvös műveinek német fordítója tolmácsolásában, aki a 60-as években dolgozott a *Wanderer* számára. 1862. április 1. és május 2. között Beöthy Lászlótól a „Robert der Teufel” című elbeszélést közölte a lap Ignaz Schnitzer (1839–1892, pesti születésű színműíró és fordító, 1869-ben a *Neues Pester Jorunal* alapítója, majd 1880 és 1885 között a lap bécsi tudósítója) fordításában. Magyarul „Ördög Róbert” címen látott napvilágot Beöthy műveinek 1859-es kiadásában. 1864. január 21-étől február 9-éig folytatásokban jelent meg Jókaitól az „Eine polnische Geschichte” című elbeszélés a fordító neve nélkül. Magyarul „Egy lengyel története” címen a *Milyenek a nők?* című 1865-ös kötetben szerepel. 1864. szeptember 19-étől szeptember 30-áig közölték folytatásokban Jókai „Zehn Millionen Dollars” című elbeszélését, szintén a fordító neve nélkül. A „Tíz millió dollár”-t Bródy Zsigmond fordította németre, aki ebben az időben Bécsben élt. 1864. december 24-én a *Bolond Miska* alapján jelent meg „Ein vielgewandter ungarischer Schneidergeselle” című elbeszélés, amely „Vámbery Ármin kalandjaiból” címen „Garabonciás” aláírással szerepel a *Bolond Miska* december 18-i 51. számában. 1865-ben látott napvilágot Kemény Zsigmondtól „Die Abgründe des Herzens” című, 1854-ben magyarul „A szív örvényei” címen megjelent elbeszélés. A fordító személyére vonatkozóan nincs adatunk, megjegyzésként csak annyi áll, hogy a fordítást maga a szerző „hagyta jóvá”. 1865. április 4-én „Pater Greuter” című ironikus kis költeményt hoz a *Wanderer*, forrásként ismét a *Bolond Miska* van megadva. A vers érdekessége, hogy rímhelyzetben német szavak szerepelnek. Szerzője, a Kipfelhauser álnevet használó Tóth Kálmán (1831–1881), a *Bolond Miska* megalapítója, aki Kipfelhauser figurájában gúnyolta ki a germanizációt. Az 1865. június 19-i esti kiadásban a „Heinrichs Engel” című elbeszélés szerzője Balázs Sándor (1830–1887), a Nemzeti Színház könyvtárosa, több lap (*Hölgyfutár*, *Budapesti Visszhang*, *Divatcsarnok*) szerkesztőségének munkatársa, a fordító pedig Ignaz Kugel. Magyarul Balázs Sándor *Tükördarabok* című 1865-ben megjelent kötetében látott először napvilágot. 1867. április 16-án ismét egy Jókai-mű szerepel a *Wanderer* lapjain: „Ein Schauspieler-Original”, amely magyarul „Egy minta színész” címen jelent meg. 1867. május 7-én Petőfitől „Die Flüchtlinge” című prózai írást közölték. „A szökevények”, Petőfi első eredeti novellája, valószínűleg 1845 márciusában keletkezett, a költő hagyatékának sajtó alá rendezője, Gyulai Pál 1863-ban adta ki.¹² A fordító neve nem ismert. Augusztus 20-án található Jókaitól „Ein russisches Hofgeschichtchen” Leopold Rosner fordításá-

¹¹ KOVÁCS Kálmán: *A népies-nemzeti irányzat. Tompa Mihály*. In: *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*. Szerk. SÓTÉR István. IV. Bp. 1965. 159–165.

¹² *Petőfi Sándor szépprózai és drámai művei*. Bp. 1952. 335.

ban, ennek magyar eredetijét sajnos nem sikerült megtalálnom. Lehetséges, hogy Jókainak erre az orosz tárgyú elbeszélésére is a svéd Magnus Jacob von Crusenstolpe „Russische Hofgeschichten” című kötetének valamely története hatott, bár ennek a műnek 1914-es kiadásában nem találtunk semmi hasonlót.¹³ Szeptember 28-án jelent meg: „Emina. Eine türkische Geschichte nach Jókai”. Magyarul a *Milyenek a nők?* című kötetben látott napvilágot. Az 1867-es év még egy Jókai-elbeszéléssel zárul: a *Wanderer* „Die unsichtbare Wunde” címen tette közzé a *Dekameron* I. kötetében megjelent „A láthatatlan seb” című novellát „L. G.” fordításában.

A magyar írókkal kapcsolatos rövid hírek közül az első 1865. május 3-án Jósika Miklós halálhírével és méltatásával kapcsolatos. Így írnak róla: „Az egyik legkiválóbb regényíró, a magyar Walter Scott”, „ő volt az első, aki olvasóközönséget tudott teremteni a magyar regény számára”. 1865. július 14-én Johannes Nordmann írt *Az ember tragédiája* Alexander Dietze által készített, Pesten 1864-ben megjelent német fordításának kapcsán az 1864-ben elhunyt Madáchról. Madách munkáját Goethe *Faustjához* hasonlítja, majd így folytatja: „A magyar nemzet büszke lehet e költőjére: Petőfiben a népköltészet virágzott ki, Madáchban filozofikus költője van Magyarországnak, csak az sajnálatos, hogy mindketten alkotóerejük teljében, férfikoruk közepén haltak meg”. 1866. május 5-én „-w” jel alatt írás jelent meg „Ein ungarischer Dichter” címen Vörösmartyról. Vörösmarty, akit a „humánus, a hazája és nemzete java iránti szüntelen törekvés tett a magyar nemzet képviselőjévé”, akinek „minden szívdobbanása magyar”, elemzik továbbá költészetének és a magyar politika történéseinek kapcsolatát. 1866. augusztus 3-án közölte a *Wanderer* Egressy Gábor nekrológiáját, 1868. január 30-án Vas Gereben nekrológiáját Leopold Rosner írta. Elmondja életrajzát, főbb munkáit, dicséri falusi történeteinek találó jellemrajzát, eredeti humoros nyelvét. A szerző is a nép gyermeke volt – írja – úgy beszéli nyelvét, ahogy előtte talán senki sem. Megemlékezik ezen kívül arról, hogy benne a *Wanderer* régi munkatársát veszítette el.

Végezetül a *Wanderer* magyar témájú könyvismertetéseiről kívánunk szólni. 1864. március 10-én Eötvös József 1864-ben megjelent *Gondolatok* című aforizma gyűjteményéről közöl ismertetést Johannes Nordmann. Írását azzal kezdi, hogy ünnepi óra erről a könyvről írni. Eötvös e munkája nem politikai írás, mint az *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* után várható lenne, de nem is szépirodalom, mint *A falu jegyzője* és más művei. Ezek gondolatok hitről, vallásról, emberről, világról, irodalomról, tudományról és politikáról. 1869. november 26-án Gyulai Pál összegyűjtött verseiről jelent meg ismertetés. Az ismeretlen recenzens azt írja, Gyulai Pál magyar költő és esztéta nem tartozik a fiatal korosztályhoz, működése a 48 előtti időbe nyúlik vissza, de csak most adja ki első verseskötetét. Esztétaként fontos helyet foglal el a ma-

¹³ Crusenstolpe hatásáról lásd: D. ZÖLDHELYI Zsuzsa: *Néhány orosz tárgyú Jókai-elbeszélés forrásáról.* = Filológiai Közöny 1965. 3–4. sz. 404–409. Itt mondok köszönetet D. Zöldhelyi Zsuzsának és Nagy Miklósnak, akik a novella magyar eredetijének megtalálására irányuló próbálkozásaimban nyújtottak segítséget.

gyar irodalomban. Vörösmartyról írt munkája alapján az ismertető szerint egyenrangú az angol esszéistákkal. Másik érdemének azt tartja, hogy élvezhető magyar prózát alkotott. Költőként inkább a reflexiók embere, nem östehetség. Bécsi diákként a recenziens 1863-ban több versét (például a „Hadnagy uram”-ot) lefordította németre. Költészetét inkább sok tanulás, mint közvetlen tapasztalat eredményének tartja. Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy ezekben az években a számos fordításon keresztül német nyelvterületen hamar népszerűvé vált Jókai művei dominálnak, kuriózumot képez a legnagyobb költők egy-egy versének fordítása, ezek kiválasztása és a hozzájuk fűzött méltatás bizonyára a lap magyar munkatársainak segítségével történt.

Az 1814-től kezdve rendszeresen majdnem hatvan éven keresztül megjelenő *Wanderer* az osztrák sajtó történetének meghatározó szeletét képezi. A *Wanderer* az 1848 előtti időszak, az osztrák Vormärz felvilágosult szellemű, a történetíró Joseph Hormayr által népszerűsített állampatriotizmus-gondolat jegyében a soknemzetiségű Monarchia sokféleségét több aspektusban bemutató néplapja. A 48-as bécsi forradalom és a magyar szabadságharc leverése után a Bach-korszak terrorjának sivár éveit alatti nőtte ki magát jelentős és a kor modern nyugateurópai lapjainak színvonalán álló, szabadelvű eszméket képviselő orgánummá. Ekkor vált a *Wanderer* a magyar érdekek fő szószólójává, s a magyar liberálisokat osztrák eszmetársaikkal összekötő kapocs Falk Miksa személye volt. Magyar szempontból – úgy érezzük – ez a legjelentősebb korszaka, a kiegyezés publicisztikai előkészítésében, a Deák-i magyar álláspont megismertetésében és ennek folyamatos hangsúlyozásában betöltött szerepe miatt. Elsősorban ezért tekinthető a *Wanderer* az osztrák–magyar kulturális kapcsolatok egyik fontos fejezetének.

MÁRIA RÓZSA

Auf Ungarn bezügliche Berichte des Wiener „Wanderer” 1862–1873

Die letzte Etappe der Existenz des *Wanderer* fällt in das Jahrzehnt der Vorbereitung und Verwirklichung des Ausgleichs zwischen Österreich und Ungarn in 1867, dies ist die Epoche des wirtschaftlichen Aufschwungs, und der Wiener Weltausstellung von 1873. Die übertriebene Entwicklung und die Spekulationen haben dem Börsenkrach im Jahre 1873 vielfach beigetragen und dies verursachte die Einstellung des Blattes, dessen letzte Nummer am 15. August 1873 erschien.

Es gab weiterhin mehrere Pressprozesse gegen die Mitarbeiter bzw. Redakteure des *Wanderer*. Die Bedeutung des Blattes aus ungarischem Gesichtspunkt ist, daß durch die Vermittlung eines seiner Hauptmitarbeiter, des in Wien lebenden Max Falk, der Standpunkt und die Forderungen der ungarischen Liberalen unter der Leitung von Ferenc Deák in Zusammenhang mit dem Ausgleich im Blatt bekanntgemacht und ständig betont wurden. Somit bildet der *Wanderer* eine Brücke zwischen den ungarischen Liberalen und den gleichgesinnten österreichischen Politikern.

Während dieser Jahre besaß der *Wanderer* mehrere Redakteure, die meisten nur für kurze Zeit, der bedeutendste unter ihnen war zwischen 1862 und 1869 der Schriftsteller und Journalist Johannes Nordmann (1820–1887). Der *Wanderer* veröffentlichte ungarische Literatur, der meistübersetzte ungarische Schriftsteller war Mór Jókai.